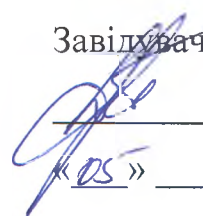

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права
Кафедра морського та господарського права

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 К. О. Дубова

«05» 12 2025 р.

УДК 343.2

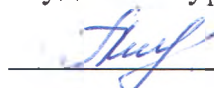
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

**«СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЙОГО ЕЛЕМЕНТІВ»**

Виконав:

студент 6 курсу, групи 6512м

 Підлісецький І. О.

Керівник роботи:

завідувач кафедри теорії та історії
держави і права,

доктор юридичних наук, професор

 Бараненко Д. В.

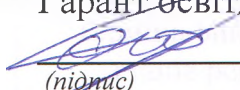
Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права

Кафедра морського та господарського права
Спеціальність **081 Право**
Освітня програма **Право**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

 О. Ю. Дубинський
(підпис)

«05» 12 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студенту

Підлісецькому Іллі Олександровичу
(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: **«Склад кримінального правопорушення та характеристика його елементів»**

Керівник роботи **д.ю.н., професор Бараненко Дмитро Володимирович**
Затверджені наказом ректора **№ 1155-уч від « 30 » вересня 2025 року**

2. Термін подання роботи: **04.12.2025 року**

3. Вихідні дані до роботи: **чинне законодавство, фахова література, матеріали конференцій, репозитарій університету**

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів) _____
Розділ 1. Теоретико-правові засади складу кримінального правопорушення
Розділ 2. Характеристика елементів складу кримінального правопорушення в теорії та судовій практиці
Розділ 3. Проблеми кримінально-правової кваліфікації та шляхи вдосконалення законодавства

5. Перелік презентаційних матеріалів **виконаний в програмі Power Point**

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	<u>Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися</u>		

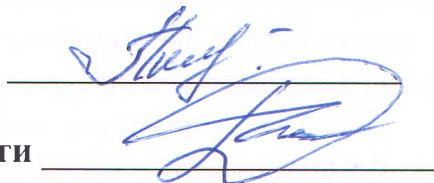
7. Дата видачі завдання **06 вересня 2025 року**

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вивчення літературних джерел з предмета дослідження	вересень 2025 р.	виконано
2.	Складання розгорнутого плану роботи та ознайомлення керівника з планом кваліфікаційної роботи	вересень 2025 р.	виконано
3.	Написання розділу 1	вересень 2025 р.	виконано
4.	Написання розділу 2	жовтень 2025 р.	виконано
5.	Написання розділу 3	листопад 2025 р.	виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи	до 25 листопада 2025 р.	виконано
7.	Передача кваліфікаційної роботи науковому керівнику для написання відгуку	до 27 листопада 2025 р.	виконано
8.	Передача кваліфікаційної роботи рецензенту для рецензування	до 30 листопада 2025 р.	виконано
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	05 грудня 2025 р.	виконано
10.	Захист кваліфікаційної роботи	19 грудня 2025 р.	виконано

Студент

Керівник роботи

Підлісецький І. О.

Бараненко Д. В.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	10
1.1. Поняття та значення складу кримінального правопорушення в кримінальному праві	10
1.2. Історичний розвиток доктрини складу кримінального правопорушення	17
1.3. Класифікація елементів складу кримінального правопорушення	21
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	28
2.1. Поняття, види та ознаки об'єкту та об'єктивної сторони кримінального правопорушення	28
2.2. Суб'єкт та суб'єктивна сторона кримінального правопорушення	35
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА	51
3.1. Типові помилки при встановленні складу кримінального правопорушення	51
3.2. Судова практика щодо тлумачення елементів складу кримінального правопорушення	54
3.3. Шляхи вдосконалення кримінального законодавства України у сфері визначення складу кримінального правопорушення	60
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

АНОТАЦІЯ

Підлісецький І. О. Склад кримінального правопорушення та характеристика його елементів – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Випускова кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» (081 Право). – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню сутності, значення та механізмів реалізації складу кримінального правопорушення як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Проаналізовано зміст кожного з чотирьох елементів складу (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), виявлено системні проблеми кваліфікації та обґрунтовано шляхи його вдосконалення у Кримінальному кодексі України з метою підвищення юридичної визначеності.

У першому розділі *«Теоретико-правові засади складу кримінального правопорушення»* з'ясовано поняття та сутність складу кримінального правопорушення, його місце у системі кримінального права та роль як правової гарантії законності кримінальної відповідальності. Розкрито зміст чотирьох елементів складу та визначено їхнє співвідношення з категорією кримінального правопорушення.

У другому розділі *«Характеристика елементів складу кримінального правопорушення в теорії та судовій практиці»* проаналізовано ключові ознаки Об'єктивної сторони (діяння, причинний зв'язок, наслідки) та Суб'єктивної сторони (вина, мотив, мета). Детально розглянуто судове тлумачення форм вини (непрямий умисел/злочинна самовпевненість) та ознак спеціального суб'єкта (зокрема, поняття службової особи), які викликають найбільші труднощі у правозастосуванні.

Третій розділ *«Проблеми кримінально-правової кваліфікації та шляхи вдосконалення законодавства»* присвячений ідентифікації системних проблем

застосування чинного законодавства, зокрема, невизначеності критеріїв причинного зв'язку та розмежування форм вини. Обґрунтовано конкретні заходи щодо законодавчої кодифікації критеріїв причинного зв'язку та уточнення дефініцій вини і ознак спеціального суб'єкта з метою підвищення технічної досконалості Кримінального кодексу України.

У висновках підведено підсумки, констатовано, що склад кримінального правопорушення є фундаментальною підставою кримінальної відповідальності. Ефективне функціонування його норм вимагає внесення системних змін до КК України, зокрема, щодо кодифікації критеріїв причинного зв'язку та уточнення ознак спеціального суб'єкта та форм вини, що є необхідним кроком для забезпечення єдності судової практики та зміцнення засад законності.

Ключові слова: склад кримінального правопорушення, кваліфікація злочинів, причинний зв'язок, суб'єктивна сторона, спеціальний суб'єкт, непрямий умисел, корисливий мотив.

ВСТУП

Актуальність теми. Склад кримінального правопорушення є однією з фундаментальних категорій кримінального права, яка виступає єдиною та достатньою підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Від коректного та повного встановлення усіх його елементів та ознак залежить законність кваліфікації діяння, а також дотримання принципу верховенства права та прав людини у кримінальному провадженні.

Саме в структурі складу кримінального правопорушення закладено механізм розмежування злочинного та незлочинного, що є ключовим для забезпечення правової визначеності. Склад – це не просто сукупність ознак, а логічна модель, створена законодавцем для точного відображення суспільної небезпеки конкретного виду діяння. У ньому об'єднані як зовнішні, об'єктивні прояви (діяння, наслідки, обстановка), так і внутрішні, суб'єктивні (вина, мотив, мета), що дозволяє правозастосовнику глибоко зрозуміти сутність протиправного вчинку та ступінь суспільної небезпеки особи, яка його вчинила. Без чіткого визначення та доведення кожного елемента складу, будь-яке обвинувачення залишається необґрунтованим, що прямо суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості.

Крім того, значення складу кримінального правопорушення виходить за межі суто теорії та кваліфікації. Він є необхідним інструментом для забезпечення індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання. Наявність у складі кваліфікуючих або пом'якшуючих ознак (наприклад, спеціальний суб'єкт чи особлива форма вини) безпосередньо впливає на ступінь тяжкості правопорушення і, відповідно, на обрання судом адекватного заходу примусу. Таким чином, детальний аналіз усіх аспектів складу кримінального правопорушення має вирішальне практичне значення для забезпечення справедливості та ефективності усієї системи кримінальної юстиції в Україні.

Незважаючи на глибоку розробленість інституту складу злочину (а тепер кримінального правопорушення) у вітчизняній юридичній доктрині, він

залишається предметом постійних дискусій, особливо в контексті реформування кримінального законодавства України, зокрема, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» та інших актів.

Актуальність теми посилюється потребою у належній аргументації та мотивуванні правових рішень, а також необхідністю системного, логічного та функціонального тлумачення норм права в умовах правозастосування.

Проблеми, пов'язані з відмежуванням кримінальних правопорушень, які мають схожі елементи, а також необхідність узагальнення судової практики та дослідження науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства, роблять обрану тему вкрай важливою для сучасної юридичної науки та практики.

Теоретичні основи складу кримінального правопорушення були предметом дослідження багатьох видатних вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі кримінального права. Значний внесок у розвиток доктрини складу злочину зробили такі українські вчені, як Вереша Р.В., Грищук В.К., Грошевий Ю.М., Гумін О.М., Красницький І.В., Лемеха Р.І., Навроцький В.О., Наконечна І.М., Оробець К.М., Савченко А.П., Тацій В. Я., Тітко І.А. та ін.

Водночас, останні зміни у кримінальному законодавстві та правозастосовна практика потребують нового критичного аналізу та систематизації сучасних спеціальних інформаційних джерел, а також міждисциплінарного підходу в оцінці правових явищ. Попри наявність ґрунтовних праць, залишаються невирішеними питання щодо чіткого визначення окремих ознак елементів складу кримінального правопорушення та уніфікації підходів до кваліфікації, що й зумовило вибір теми магістерської роботи.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний теоретико-правовий аналіз інституту складу кримінального правопорушення, його елементів та ознак у кримінальному праві України, виявлення проблемних аспектів кваліфікації та

розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства та правозастосовної практики.

Для досягнення поставленої мети у кваліфікаційній роботі планується вирішити такі *завдання*:

- проаналізувати та розкрити поняття, значення та історичний розвиток доктрини складу кримінального правопорушення у кримінальному праві;
- визначити класифікацію та сутнісні ознаки елементів складу кримінального правопорушення;
- охарактеризувати поняття, види та ознаки об'єкту та об'єктивної сторони кримінального правопорушення;
- розкрити зміст та особливості суб'єкта та суб'єктивної сторони кримінального правопорушення;
- виявити типові помилки, що виникають при встановленні складу кримінального правопорушення на практиці;
- дослідити сучасну судову практику щодо тлумачення елементів складу кримінального правопорушення;
- сформулювати шляхи вдосконалення кримінального законодавства України у сфері визначення складу кримінального правопорушення.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері кримінальної юстиції, пов'язані із встановленням наявності чи відсутності складу кримінального правопорушення.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є інститут складу кримінального правопорушення, його окремі елементи (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), норми кримінального законодавства України, що їх регламентують, а також матеріали правозастосовної та судової практики.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення окреслених завдань у роботі застосовувався комплекс взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих методів наукового пізнання, які забезпечили системність, об'єктивність та достовірність дослідження.

Основним загальнонауковим методом був діалектичний метод, який виступав основоположним для вивчення інституту складу кримінального правопорушення у його постійному розвитку, причинно-наслідкових зв'язках та взаємодії із суспільними процесами та правовою реальністю. Це дало змогу не лише описати, але й пояснити внутрішні суперечності та динаміку еволюції цього інституту в умовах реформування кримінального права. Зокрема, були використані такі спеціальні методи:

історико-правовий метод застосовувався у першому розділі для детального дослідження еволюції доктрини складу злочину, що дозволило простежити формування ключових концепцій та зрозуміти причини та умови становлення актуальних норм Кримінального кодексу України;

порівняльно-правовий метод був необхідний для зіставлення підходів до визначення та тлумачення елементів складу кримінального правопорушення у законодавстві України та провідних зарубіжних правових систем (континентального та англо-американського права), що сприяло виявленню найбільш ефективних механізмів та шляхів удосконалення вітчизняного законодавства;

системно-структурний метод став ключовим при аналізі елементів складу як цілісної системи (Розділ 2), де кожна частина (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) розглядалася не ізольовано, а як необхідна складова загальної моделі, що дозволяє встановити між ними функціональні та ієрархічні зв'язки, необхідні для правильної кваліфікації;

формально-юридичний метод був критично важливим інструментом для тлумачення норм права Кримінального кодексу України, їх систематизації, а також для точного визначення правових понять, дефініцій та юридичних ознак (наприклад, поняття умислу, необережності, суб'єкта), що мають вирішальне значення для кваліфікації діянь;

Крім того, застосовувалися загальнологічні методи: аналіз — для розчленування складного поняття складу на його простіші елементи; синтез — для об'єднання отриманих знань та формування цілісного теоретичного погляду

на проблему; дедукція – для переходу від загальних теоретичних положень до конкретних норм права та казусів; індукція – для формування висновків і пропозицій на основі вивчення одиничних випадків та узагальнень. Особливу роль відіграв метод узагальнення судової практики (Розділ 3), який дозволив виявити типові помилки кваліфікації та проаналізувати позиції Верховного Суду України щодо тлумачення складних ознак елементів складу кримінального правопорушення, забезпечуючи практичну спрямованість роботи та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Застосування зазначеної методологічної бази дозволило забезпечити достовірність наукових результатів та сформулювати обґрунтовані рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності правозастосовної діяльності в Україні.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який складається з 63 найменувань і розміщений на 7 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1.1. Поняття та значення складу кримінального правопорушення в кримінальному праві

Склад кримінального правопорушення є однією з ключових категорій кримінального права, що визначає основи кваліфікації діянь як злочинів. Це поняття охоплює сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які дозволяють встановити, чи є певне діяння суспільно небезпечним і таким, що порушує норми закону. Розуміння складу кримінального правопорушення має важливе значення для забезпечення верховенства права, справедливості та захисту прав громадян. Вивчення цього питання дозволяє не лише правильно застосовувати кримінально-правові норми, але й сприяє розвитку правової культури та вдосконаленню законодавства.

Як підкреслює Терпелюк Є. В., склад кримінального правопорушення є однією з найбільш фундаментальних та водночас дискусійних категорій у кримінально-правовій доктрині, виступаючи фундаментальною основою для реалізації принципу законності та правової держави у сфері притягнення до відповідальності. Його сутність полягає у законодавчому закріпленні сукупності об'єктивних та суб'єктивних ознак, які, будучи встановленими в діянні особи, є єдиною та достатньою підставою для визнання його кримінально протиправним та застосування кримінальної відповідальності [1, с. 25]. Ця юридична конструкція має надзвичайну вагу, оскільки, як слушно наголошує В. Я. Тацій, саме склад кримінального правопорушення є тим юридичним фактом, з яким закон пов'язує виникнення кримінально-правових відносин, а його відсутність або неповне встановлення тягне за собою обов'язкову реабілітацію особи [2, с. 11]. Таким чином, склад є основою усієї системи кримінальної юстиції.

У цьому контексті, як слушно зазначає В. В. Сташис, склад кримінального

правопорушення є тим юридичним «фільтром», який відмежовує кримінально каране діяння від інших правопорушень чи аморальних вчинків [2, с. 11].

У вітчизняній кримінально-правовій науці склад традиційно розглядається у чотириелементній структурі, що включає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону. Однак, на думку О. М. Костенка, не можна зводити поняття лише до цієї формальної конструкції; сутність його полягає у відображенні суспільної небезпеки діяння через призму юридичних ознак [3, с. 45].

Розвиваючи цю думку, В. Я. Тацій підкреслював, що склад кримінального правопорушення є не просто набором ознак, а узагальненим поняттям, яке виражає законодавчий задум щодо сутності та меж кримінальної протиправності. Він наголошував на тому, що це поняття є інструментом пізнання кримінального закону та його правильного застосування, оскільки відображає типові та найбільш суттєві риси караного діяння [5, с. 109].

Схожу позицію займає О. В. Кальман, який розглядає склад кримінального правопорушення як інтегративну систему. На його думку, значення цієї системи полягає у тому, що вона дозволяє виявити внутрішню узгодженість усіх елементів, де кожен елемент (наприклад, вина) безпосередньо впливає на інтерпретацію іншого (наприклад, наслідків об'єктивної сторони) [6, с. 67].

М. І. Хавронюк акцентує увагу на функціональному аспекті складу. Він стверджує, що склад кримінального правопорушення – це інструмент диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Саме через цю конструкцію законодавець може створювати безліч конкретних складів, розрізняючи їх за ступенем тяжкості та характером суспільної небезпеки [7, с. 112].

Нарешті, В. І. Борисов підкреслює законодавчу сутність складу. Він зазначає, що склад – це юридична абстракція, яка є обов'язковою, оскільки вона забезпечує стабільність і передбачуваність кримінального права. Склад – це та формальна основа, від якої правозастосовник не може відступити, незалежно від суб'єктивної оцінки суспільної небезпеки конкретного вчинку, що є запорукою

дотримання законності [8, с. 53].

Узагальнюючи наведені наукові підходи, ми доходимо висновку, що склад кримінального правопорушення є унікальною за своєю природою юридичною конструкцією, яка має дуалістичну сутність. З одного боку, це формально-юридична модель (як стверджує В. І. Борисов), чітко закріплена у законі, що гарантує законність притягнення до відповідальності. З іншого боку, це матеріально-правова категорія (як підкреслюють О. М. Костенко та В. Я. Тацій), оскільки вона містить ознаки, що відображають суспільну небезпеку діяння.

Ми поділяємо позицію про те, що недостатньо лише формального встановлення елементів складу. Справжнє значення конструкції полягає у її інтегративності (О. В. Кальман), тобто у внутрішньому зв'язку між об'єктивними (зовнішніми) та суб'єктивними (внутрішніми) ознаками. Лише їхня сукупність, що розглядається як єдине ціле, дозволяє встановити, що діяння було вчинене не лише протиправно, але й винно та суспільно небезпечно.

Таким чином, наше розуміння сутності складу кримінального правопорушення включає наступне: це єдина юридична підстава кримінальної відповідальності, яка є законодавчою абстракцією типових ознак кримінально протиправного діяння і слугує:

- гарантом законності: забезпечуючи дотримання принципу *nullum crimen sine lege*;
- інструментом кваліфікації: дозволяючи точно співвіднести фактичне діяння з нормою Особливої частини КК;
- механізмом диференціації: даючи можливість (через кваліфікуючі ознаки) індивідуалізувати відповідальність відповідно до ступеня суспільної небезпеки.

Ця багатогранність підкреслює, чому склад кримінального правопорушення є незмінно центральним предметом дослідження у кримінальному праві, адже саме через його аналіз визначаються основні елементи, що формують підстави для притягнення особи до кримінальної

відповідальності. Склад злочину є тим базовим конструктом, який дозволяє чітко окреслити межі між кримінально караними діями та діями, що не мають кримінально-правового значення.

Важливість складу злочину також полягає у його ролі як інструменту забезпечення принципу законності. Згідно з цим принципом, жодна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності інакше як за наявності складу злочину в її діях. Це гарантує захист прав і свобод громадян від свавільного переслідування з боку держави.

Окрім цього, дослідження складу злочину має велике значення для вдосконалення кримінального законодавства. Аналізуючи практику застосування норм про склад злочину, законодавець може виявляти прогалини або недоліки у правовому регулюванні та вносити відповідні зміни. Наприклад, сучасні виклики у сфері кіберзлочинності вимагають уточнення ознак таких складів злочинів, як несанкціоноване втручання в роботу автоматизованих систем чи розповсюдження шкідливого програмного забезпечення.

Склад кримінального правопорушення – це юридична модель того, що законодавець вважає кримінально караним. Вона деталізує мінімально необхідний і достатній набір ознак для констатації наявності злочину чи проступку, відмежовуючи їх від інших видів правопорушень (адміністративних, цивільних) та правомірної поведінки.

Значення складу кримінального правопорушення в кримінальному праві є всеосяжним та фундаментальним для забезпечення справедливості й законності. Ця конструкція є вихідним положенням для всієї кримінально-правової науки і практики. Оскільки склад кримінального правопорушення є законодавчою моделлю, він набуває вирішального кваліфікаційного значення. Як зазначав П. С. Матишевський, правильна кваліфікація, тобто встановлення відповідності фактично вчиненого діяння законодавчому опису, можлива лише шляхом послідовного порівняння ознак діяння з ознаками, передбаченими у конкретному складі [9, с. 88]. Ця процедура забезпечує точність і об'єктивність правової оцінки.

Крім того, склад кримінального правопорушення має глибоке правозахисне (гарантійне) значення, оскільки він є конкретизацією конституційного принципу законності. Жодна особа не може бути притягнута до відповідальності, якщо її діяння не містить усіх необхідних елементів складу, що є важливою гарантією від свавілля правоохоронних органів. В. О. Навроцький підкреслює, що ця гарантійна функція реалізується через чітке окреслення меж кримінально караної поведінки, запобігаючи застосуванню кримінального закону за аналогією [10, с. 70].

Іншим важливим аспектом є диференціююче значення складу. Через варіативність його ознак, зокрема факультативних (наприклад, мотиву, мети, місця чи способу вчинення), законодавець встановлює різні міри відповідальності за схожі, але не ідентичні за суспільною небезпекою діяння. Це дозволяє відмежувати, наприклад, умисне вбивство (ст. 115 КК) від вбивства через необережність (ст. 119 КК), або простий склад від особливо кваліфікованого, що безпосередньо впливає на вид і розмір покарання. Таким чином, склад кримінального правопорушення виступає не лише як статична категорія, а як динамічний механізм, що забезпечує справедливість та індивідуалізацію кримінальної відповідальності в умовах сучасного законодавства України.

З цього приводу В. І. Шаkun зауважує, що склад дозволяє індивідуалізувати відповідальність і покарання, оскільки наявність або відсутність певної ознаки (наприклад, повторності чи спеціального стану суб'єкта) безпосередньо впливає на тяжкість правопорушення і санкцію [11, с. 203].

Варто також виокремити пізнавальне значення складу. За словами Ю. В. Бауліна, склад є не лише юридичним, а й логічним інструментом, що допомагає правозастосовнику глибоко зрозуміти і проаналізувати всі обставини вчиненого, виявити причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також встановити справжній зміст вини особи [12, с. 55]. Таким чином, склад кримінального правопорушення є багатофункціональною категорією, що

забезпечує як ефективність кримінальної політики держави, так і належний захист прав людини.

Сучасна доктрина, зокрема А. В. Савченко, підкреслює, що в умовах існування кримінальних проступків та злочинів, конструкція складу кримінального правопорушення є універсальною, але вимагає більшої уваги до матеріальної ознаки – суспільної небезпеки. Суспільна небезпека залишається сутнісною характеристикою діяння, хоча юридичним обґрунтуванням відповідальності є саме наявність формальних ознак складу [13, с. 45].

Цей акцент на матеріальній стороні є критично важливим О.А. Пушкар ще до реформи підкреслював, що склад злочину є єдністю юридичної форми та соціального змісту [14, с. 12]. Тобто, якщо форма (ознаки) необхідна для кваліфікації, то зміст (суспільна небезпека) визначає, чому це діяння взагалі потрапило під заборону кримінального закону.

В. О. Навроцький розвиває думку про співвідношення форми та змісту, зазначаючи, що формальні ознаки складу слугують для відображення його суспільної небезпеки, а не існують самі по собі. Якщо діяння формально підпадає під ознаки складу, але через малозначність втратило суспільну небезпеку, воно не може вважатися кримінальним правопорушенням (ч. 2 ст. 11 КК України) [15, с. 70]. Таким чином, склад є гнучким інструментом, що дозволяє узгоджувати жорсткі вимоги законності з принципами справедливості.

У цьому контексті, О. М. Бандурка наголошує на інформаційній функції складу. Він стверджує, що склад кримінального правопорушення є ключовим елементом системи кримінально-правової інформації, оскільки він не лише дає вичерпну характеристику забороненого діяння, але й слугує основою для кримінологічного вивчення та розробки заходів запобігання [16, с. 38].

Додатково, А. В. Грішаєв розглядає склад кримінального правопорушення як модель мінімального суспільно небезпечного діяння, яке здатне завдати шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Він підкреслює, що ця модель створюється законодавцем для забезпечення сталості правових відносин, а її елементи є тією межею, перетин якої тягне за собою найбільш суворий вид

юридичної відповідальності [17, с. 21].

В. В. Голіна акцентує увагу на превентивному значенні чіткості складу, зазначаючи, що визначеність ознак кримінального правопорушення не лише захищає особу від свавілля, але й виконує функцію загальної превенції [18, с. 95]. Громадяни, знаючи точні межі кримінальної протиправності, можуть відповідно коригувати свою поведінку, що є запорукою правопорядку. Таким чином, склад кримінального правопорушення – це не просто формалізований набір ознак, а юридична сутність кримінальної протиправності, що забезпечує легітимацію примусу.

Узагальнюючи наведені наукові підходи, ми можемо констатувати, що склад кримінального правопорушення є унікальною за своєю природою юридичною конструкцією, яка має дуалістичну сутність – єдність формального (юридичного) та матеріального (соціального) аспектів. Формально-юридичний аспект забезпечує законність, стабільність та передбачуваність, виступаючи єдиною підставою для кваліфікації. Матеріальний аспект гарантує, що об'єктом кримінально-правової оцінки є виключно суспільно небезпечне діяння.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах реформування, акцент на інтегративній функції складу є ключовим. Склад має бути не просто сумою елементів, а цілісною системою, яка дозволяє не тільки кваліфікувати діяння (кваліфікаційне значення), але й адекватно диференціювати відповідальність та забезпечити правозахисні гарантії. Сутнісна характеристика складу полягає у його здатності виступати мостом між загальними принципами кримінального права (вина, законність) та конкретними нормами Особливої частини, а його інформаційна та превентивна функції (Бандурка, Голіна) підтверджують його роль як ключового елемента всієї кримінальної політики.

1.2. Історичний розвиток доктрини складу кримінального правопорушення

Історичний розвиток доктрини складу кримінального правопорушення розкриває складний процес формування теоретичних основ кримінального

права, який відображає зміну підходів до визначення сутності злочину та його компонентів. Початкові уявлення про «тіло злочину» як сукупність об'єктивних ознак поступово трансформувалися у багатовимірну концепцію, що включає як об'єктивні, так і суб'єктивні елементи. Сучасна чотириелементна модель складу злочину, яка охоплює об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону, стала результатом тривалого наукового пошуку та синтезу різних підходів. Ця модель дозволяє чітко структурувати елементи кримінального правопорушення, забезпечуючи системність і послідовність у правозастосуванні. Подальший розвиток доктрини складу спрямований на вдосконалення її методологічної бази, врахування нових соціальних викликів та гармонізацію з міжнародними стандартами кримінального права.

Витоки ідеї формалізації ознак кримінально караного діяння традиційно пов'язують з доктриною класичної школи кримінального права континентальної Європи, яка домінувала наприкінці XVIII – у XIX століттях. Ця епоха, що формувалася під впливом ідей Просвітництва та принципів законності, прагнула чіткості та визначеності у кримінальному законі. Саме тут, на ґрунті німецького кримінального права, зародилося поняття *Tatbestand* (склад діяння) як необхідний попередник для застосування покарання.

На початковому етапі розвитку ця категорія мала переважно об'єктивний характер і визначалася як сукупність зовнішніх, формальних ознак, описаних у законі (діяння, наслідок, об'єкт). Це відображало ключові ідеї класичної школи: законність (*nullum crimen sine lege*) та формальна рівність перед законом. Головним було довести, що зовнішній вчинок особи точно відповідає законодавчому опису. Однак такий підхід, що абсолютизував зовнішню відповідність, водночас ігнорував внутрішній, суб'єктивний аспект (вину, мотив, мету), залишаючи їх поза рамками аналізу власне складу, переносючи їх до категорії «провини» або «відповідальності» [19, с. 38].

Отже, можна зробити висновок про те, що початкова концепція *Tatbestand* була вузькою, суто формальною конструкцією, що акцентувала увагу на *corpus delicti* (тілі злочину), а не на психологічному ставленні особи до вчиненого.

Згодом, у процесі розвитку кримінально-правової науки, підхід до розуміння складу злочину зазнав суттєвих змін. Виникла необхідність враховувати не лише об'єктивні ознаки злочинного діяння, але й суб'єктивні аспекти, такі як мотив, мета та форма вини. Це дало змогу поглибити аналіз злочинної поведінки та забезпечити більш справедливий підхід до кваліфікації правопорушень. Таким чином, сучасне розуміння складу злочину передбачає інтеграцію об'єктивних і суб'єктивних елементів, що дозволяє враховувати як зовнішні прояви діяння, так і внутрішній стан особи, яка його вчинила. Це сприяє формуванню збалансованої системи кримінальної відповідальності, яка базується на принципах законності, справедливості та індивідуалізації покарання.

Наприкінці XIX – на початку XX століття, з розвитком каузальної (причинної) школи, а пізніше неокантіанської, відбувається значне ускладнення конструкції. Було визнано необхідність включення до складу кримінального правопорушення суб'єктивного елемента – вини (умислу або необережності). Відбулося остаточне розмежування поняття злочину як соціально-матеріальної категорії (суспільно небезпечне діяння) та складу злочину як формально-юридичної категорії. У цей період, як зазначає М.Г. Корабель, склад злочину почав розглядатися як єдність об'єктивних ознак, що характеризують діяння та його наслідки, і суб'єктивних ознак, що характеризують психічне ставлення особи до вчиненого [20, с. 50]. Це заклало основи для формування класичної чотириелементної структури.

У радянській, а згодом українській, кримінально-правовій науці доктрина складу злочину набула свого найбільш систематизованого та універсального вигляду. Чітко сформувалася чотириелементна структура (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), яка була підтримана всією плеядою вітчизняних науковців. В. Я. Тацій наголошував на тому, що склад злочину є законодавчою абстракцією, яка має обов'язковий характер. Він є єдиною підставою кримінальної відповідальності, і його ігнорування або неповне встановлення є неприпустимим, що є гарантією прав особи [2, с. 145].

Доктрина цього періоду також міцно пов'язала склад із матеріальною

ознакою злочину – його суспільною небезпекою. В. І. Борисов, аналізуючи еволюцію, підкреслював, що склад є юридичним вираженням цієї небезпеки, де формальні ознаки слугують для об'єктивізації соціального змісту, забезпечуючи тим самим юридичну визначеність караності діяння [8, с. 53].

Подальша еволюція була пов'язана з посиленням функціонального значення складу. М. І. Хавронюк акцентував увагу на тому, що конструкція складу кримінального правопорушення постійно вдосконалювалася як інструмент диференціації та індивідуалізації відповідальності. Завдяки наявності факультативних, кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, склад дозволив законодавцю точно розмежувати тяжкість діянь і, відповідно, застосовувати адекватні санкції [7, с. 112].

Після здобуття Україною незалежності та прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 року інститут складу злочину пройшов етап верифікації та адаптації до принципів правової держави. В. О. Навроцький підкреслив, що склад кримінального правопорушення став не лише підставою відповідальності, а й визначальним критерієм меж доказування у кримінальному провадженні, забезпечуючи законність і обґрунтованість обвинувачення [21, с. 70].

Новий імпульс доктрина отримала у зв'язку з реформою 2020 року, що запровадила поняття кримінального правопорушення (яке включає злочини та кримінальні проступки). Як зауважує В.О. Беньківський, попри зміну термінології та розширення сфер застосування, конструкція складу залишилася універсальною для всіх категорій кримінальних правопорушень. Однак це вимагало посилення уваги до ступеня суспільної небезпеки як критерію розмежування злочину від проступку, що підтвердило нерозривний зв'язок формальної (юридичної) та матеріальної (соціальної) сутності складу [22, с. 48].

Отже, аналіз історичного розвитку доктрини складу кримінального правопорушення демонструє нам її еволюцію від вузько формалізованої об'єктивної ознаки до інтегративної, дуалістичної моделі. Сучасний підхід до складу кримінального правопорушення передбачає врахування не лише

формальних елементів, таких як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона, але й їх взаємозв'язків, які дозволяють глибше розкрити суть правопорушення та його суспільну небезпеку. Важливим аспектом є також переосмислення ролі суб'єктивної сторони, зокрема мотиву та мети, які впливають на кваліфікацію діяння та визначення ступеня вини особи. Розвиток кримінального права у цьому напрямі сприяє більш точному відображенню соціальної реальності у правових нормах, що, у свою чергу, забезпечує ефективність кримінально-правового регулювання. Таким чином, сучасна доктрина складу кримінального правопорушення є результатом багаторічного теоретичного осмислення та практичного вдосконалення, спрямованого на забезпечення балансу між інтересами суспільства і правами особи.

Цей процес супроводжувався включенням суб'єктивного елемента (вини) та усвідомленням необхідності єдності юридичної форми та соціального змісту (суспільної небезпеки). У вітчизняному кримінальному праві ця доктрина набула статусу єдиної юридичної підстави кримінальної відповідальності, і навіть останні законодавчі реформи, що розширили поняття до «кримінального правопорушення», лише підтвердили універсальність та фундаментальність її структури, яка є наріжним каменем законності та кваліфікації.

Українська доктрина закріпила ключове досягнення – нерозривний зв'язок між юридичною формою (елементами складу) та соціальним змістом (суспільною небезпекою). Це положення є фундаментальним для розуміння сутності правопорушення як явища, що поєднує об'єктивні та суб'єктивні аспекти. Юридична форма забезпечує чітке визначення ознак правопорушення, які дозволяють ідентифікувати його у правовому полі, тоді як соціальний зміст підкреслює значення цього явища для суспільства, його вплив на громадський порядок, права і свободи громадян. Такий підхід дозволяє не лише систематизувати правові норми, а й забезпечити ефективне застосування права, зокрема шляхом врахування конкретних обставин кожного випадку. Водночас це сприяє розвитку принципу верховенства права, адже забезпечує баланс між формальною визначеністю правових норм та їхньою відповідністю реальним

суспільним потребам. Отже, інтеграція юридичної форми та соціального змісту у рамках української доктрини має не лише теоретичне, але й практичне значення для забезпечення справедливості та правопорядку.

Перехід від «злочину» до «кримінального правопорушення» підтвердив, що чотириелементна структура є універсальною для всіх рівнів кримінальної протиправності. Отже, історичний розвиток інституту складу підтверджує його виняткове значення як єдиної законної підстави для застосування кримінального примусу, що є необхідною умовою для функціонування правової держави.

1.3. Класифікація елементів складу кримінального правопорушення

Класифікація елементів складу кримінального правопорушення є одним із центральних завдань кримінально-правової доктрини, оскільки вона забезпечує не лише теоретичну систематизацію знань, але й слугує необхідною методологічною основою для правильної правової кваліфікації та диференціації кримінальної відповідальності. За своєю суттю, класифікація дозволяє упорядкувати величезну кількість ознак, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України (КК України), та виявити їхнє функціональне призначення у процесі встановлення наявності чи відсутності складу.

Ця класифікація традиційно здійснюється за чотирма основними групами елементів: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Кожен із цих елементів являє собою сукупність юридично значущих ознак, відсутність хоча б однієї з яких виключає склад злочину в цілому. Об'єкт визначає соціальну цінність, на яку посягає правопорушення; об'єктивна сторона описує зовнішній акт, включаючи діяння, наслідки та причинний зв'язок; суб'єкт встановлює характеристики особи, здатної нести кримінальну відповідальність; а суб'єктивна сторона розкриває психічне ставлення особи до вчиненого, тобто форму вини (умисел чи необережність).

Таблиця 1.1

Класифікація елементів складу кримінального правопорушення

Критерій класифікації	Види	Пояснення
За структурою складу	- об'єкт - об'єктивна сторона - суб'єкт - суб'єктивна сторона	Основні елементи, що утворюють склад злочину: об'єкт (суспільні відносини), об'єктивна сторона (діяння, наслідки), суб'єкт (особа, що вчинила), суб'єктивна сторона (вина, мотив, мета).
За ознаками обов'язковості	- обов'язкові ознаки - факультативні ознаки	Обов'язкові ознаки є необхідними для складу злочину; факультативні (місце, час, спосіб) впливають на кваліфікацію, але не визначають наявності складу.
За характером ознак	- юридичні ознаки - фактичні ознаки	Юридичні ознаки закріплені в законі (КК України), фактичні встановлюються під час розслідування.
За ступенем деталізації	- загальний склад - родовий склад - видовий склад - індивідуальний склад	Загальний – для всіх злочинів; родовий – для групи злочинів; видовий – для конкретного виду; індивідуальний – для конкретного злочину.
За способом закріплення	- простий склад - склад з кваліфікуючими ознаками - склад з привілейованими ознаками	Простий – без додаткових ознак; кваліфікований – з обтяжуючими обставинами; привілейований – з пом'якшуючими обставинами.
За взаємозв'язком ознак	- основний склад - кваліфікований склад - привілейований склад	Основний – базовий склад злочину; кваліфікований – підвищена суспільна небезпека; привілейований – знижена небезпека.

Таким чином, структурна ієрархія цих елементів формує універсальний алгоритм, необхідний для всебічного та точного аналізу будь-якого діяння на предмет його кримінально-правової протиправності. Такий підхід дозволяє систематизувати оцінку діяння через призму об'єктивних та суб'єктивних ознак

складу злочину, що забезпечує можливість чіткого визначення меж між правомірною поведінкою, адміністративним правопорушенням та кримінальним злочином. У цьому контексті особливого значення набуває правильне тлумачення суб'єктивної сторони злочину, зокрема вини, мотиву та мети, адже саме ці елементи дозволяють розкрити внутрішній зміст протиправної поведінки особи. Водночас об'єктивна сторона діяння повинна бути оцінена з урахуванням фактичних обставин, які визначають суспільну небезпечність діяння, його наслідки та причинний зв'язок. Така методологія сприяє уніфікації підходів до кваліфікації злочинів, забезпечуючи правову визначеність та передбачуваність кримінально-правових норм, що є основою для дотримання принципу верховенства права.

Для глибшого розуміння функціонального значення елементів складу кримінального правопорушення та забезпечення точності правозастосування, кримінально-правова доктрина розробила низку класифікаційних критеріїв. Ці критерії дозволяють не просто перерахувати ознаки складу, а й систематизувати їх відповідно до їхньої ролі, обов'язковості, характеру закріплення та ступеня деталізації. У *таблиці 1.1* ми узагальнили ключові підходи до класифікації, а подальший детальний аналіз розкриває їхнє наукове та практичне наповнення, ґрунтуючись на позиціях провідних українських правників.

Класифікація елементів складу кримінального правопорушення є не просто академічною вправою, а необхідним інструментом для забезпечення точності правової кваліфікації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Ця система поділу ґрунтується на кількох взаємопов'язаних критеріях, кожен з яких розкриває певний аспект юридичної природи складу злочину.

За структурою складу традиційно виділяються чотири основні елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Цей критерій є фундаментальним, оскільки він відображає чотириєдину будову, відсутність хоча б однієї складової якої виключає склад кримінального правопорушення в цілому. Наприклад, видатний український криміналіст В. Я. Тацій наголошував, що ці елементи є основними складовими частинами, які в сукупності дають

вичерпну характеристику злочину і формують єдину підставу кримінальної відповідальності [23, с. 8].

Наступний критерій – за ознаками обов’язковості – розрізняє елементи за їхнім значенням для існування складу. Виділяються обов’язкові ознаки (наприклад, діяння, суспільна небезпека, вина, осудність) та факультативні ознаки (місце, час, спосіб, знаряддя, мотив, мета). О. Ф. Фріс визначав факультативні ознаки як такі, що можуть включатися законодавцем до опису конкретного складу, і якщо вони включені, то стають обов’язковими для даного конкретного складу, впливаючи на його кваліфікацію, але не руйнуючи основного складу в разі їх відсутності. Це розмежування є критично важливим для практичного застосування норм закону [24, с. 112].

Критерій за характером ознак поділяє їх на юридичні та фактичні. Юридичні ознаки – це ті, що прямо закріплені в нормах Кримінального кодексу України та є абстрактною моделлю злочину (наприклад, вік кримінальної відповідальності), тоді як фактичні ознаки встановлюються під час розслідування і відображають індивідуальні характеристики конкретного діяння (наприклад, точна сума збитків). Як зазначав Ю. А. Баулін, процес кваліфікації є зіставленням конкретних фактичних обставин діяння з абстрактною юридичною моделлю, закріпленою в законі, що підкреслює їх нерозривний зв’язок [25, с. 209].

Розподіл за ступенем деталізації (узагальнення) дозволяє систематизувати склади на різних рівнях абстракції: від загального складу (спільного для всіх злочинів) до родового (для групи злочинів), видового (для конкретного виду) і, зрештою, індивідуального складу (конкретного вчиненого діяння). Цей підхід, на думку В. О. Навроцького, є методологічною основою для побудови Особливої частини КК України, де родові та видові склади формують структуру розділів і статей Кодексу [26, с. 187].

Класифікація за способом закріплення (конструкцією) має безпосереднє значення для диференціації відповідальності та передбачає виділення простого складу (базового, без додаткових ознак), складу з кваліфікуючими ознаками (з

обтяжуючими обставинами) та складу з привілейованими ознаками (з пом'якшуючими обставинами). М. І. Бажанов підкреслював, що саме ця класифікація є ключовою для законодавчої техніки, дозволяючи регулювати ступінь покарання відповідно до рівня суспільної небезпеки діяння [27, с. 162].

Нарешті, критерій за взаємозв'язком ознак функціонально збігається з попереднім, розділяючи склади на основний, кваліфікований та привілейований, але акцентує увагу на функціональному призначенні цих видів для визначення міри покарання. В. І. Борисов зазначав, що основний склад є «точкою відліку», а кваліфікований і привілейований склади є його похідними, які юридично модифікують відповідальність, забезпечуючи, таким чином, реалізацію принципу справедливості та індивідуалізації покарання [8, с. 365].

Вся ця система класифікації, підтримувана провідними доктринальними поглядами, забезпечує цілісність кримінально-правової науки та є незамінною основою для правозастосовної діяльності. Вона має пряме підтвердження у Кримінальному кодексі України, який у Загальній частині (ст. 11) розрізняє кримінальні правопорушення за ступенем тяжкості (злочини та кримінальні проступки), що, по суті, є класифікацією за суспільною небезпекою, а в Особливій частині (наприклад, ч. 2, 3 ст. 185) чітко розмежовує основні та кваліфіковані склади.

Отже, класифікація елементів складу кримінального правопорушення є фундаментальною для кримінального права, оскільки забезпечує системність, обґрунтованість та точність правозастосування. Вона включає: базове розмежування на чотири елементи; поділ ознак на обов'язкові та факультативні (що має диференціююче значення); а також класифікацію складів за конструкцією об'єктивної сторони (формальні, матеріальні, усічені), що критично важливо для визначення моменту закінчення правопорушення. Ці класифікаційні групи, закріплені у структурі КК України, виступають необхідною теоретичною основою для правильної кваліфікації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, підтверджуючи високу функціональну цінність інституту складу. Важливість цих груп полягає у

забезпеченні системного підходу до аналізу кримінально-правових норм, що дозволяє чітко визначати межі кримінальної відповідальності, враховуючи об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину. Завдяки цьому стає можливим забезпечення принципу законності, що є одним із ключових принципів кримінального права. Крім того, класифікація складів злочинів сприяє підвищенню ефективності правозастосовної діяльності, дозволяючи суддям, прокурорам та слідчим здійснювати обґрунтовані рішення, які відповідають вимогам справедливості та пропорційності покарання. Таким чином, інститут складу злочину не лише виконує роль інструменту кваліфікації, але й виступає гарантією дотримання прав і свобод осіб у процесі кримінального провадження.

Підсумовуючи проведений у першому розділі аналіз теоретико-правових засад складу кримінального правопорушення, можемо зробити наступні висновки. Насамперед, категорія складу кримінального правопорушення є фундаментальною для вітчизняного кримінального права, оскільки вона становить собою передбачену кримінальним законом сукупність об'єктивних та суб'єктивних юридичних ознак, які є необхідними й достатніми для встановлення наявності злочину в діянні особи. Його головне значення полягає у формуванні єдиної юридичної підстави кримінальної відповідальності та забезпеченні належної правової кваліфікації всіх суспільно небезпечних діянь.

Історичне дослідження доктрини складу кримінального правопорушення підтверджує його еволюційний характер. Розвиток правової думки пройшов шлях від ранніх концепцій, зосереджених виключно на об'єктивній стороні (зовнішньому акті та наслідках), до сучасного підходу, який утверджує принцип суб'єктивного вменшення. Цей розвиток дозволив не просто сформулювати чітку чотириелементну структуру (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), але й надати пріоритет вині та психічному ставленню особи, що є основою для індивідуалізації відповідальності та реалізації принципу «немає відповідальності без вини».

Методологічна важливість дослідженої в розділі проблематики визначається системою класифікації елементів складу, яка забезпечує його

функціональне розуміння. Ця класифікація, побудована на критеріях структури, обов'язковості ознак, характеру їх закріплення та ступеня деталізації, дозволяє законодавчо здійснити диференціацію кримінальної відповідальності. Зокрема, поділ складів на основний, кваліфікований та привілейований є ключовою юридичною технікою, що дає змогу регулювати міру покарання, співмірну суспільній небезпеці діяння.

У кінцевому підсумку, ґрунтовна доктринальна розробка складу кримінального правопорушення є не просто теоретичною настановою, а незамінною практичною основою для забезпечення законності та справедливості у правозастосовній діяльності. Зокрема, чітке визначення складу кримінального правопорушення дозволяє забезпечити однозначність у кваліфікації діянь, що, у свою чергу, сприяє уникненню свавільного тлумачення норм кримінального права. Це є особливо важливим з огляду на необхідність дотримання принципів правової визначеності та передбачуваності правозастосування. До того ж, правильне встановлення складу кримінального правопорушення дає змогу ефективно розмежовувати правомірну поведінку від протиправної, а також диференціювати відповідальність залежно від ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння. Таким чином, доктринальна розробка цього інституту має не лише теоретичне значення, а й прямий вплив на якість правозастосовної практики, забезпечуючи баланс між охороною прав і свобод особи та захистом суспільних інтересів.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

2.1. Поняття, види та ознаки об'єкту та об'єктивної сторони кримінального правопорушення

Категорія складу кримінального правопорушення є фундаментальною основою кримінально-правової доктрини, а його елементи, зокрема об'єкт та об'єктивна сторона, слугують ключовим інструментарієм для юридичної оцінки суспільно небезпечних діянь. Необхідність глибокого та деталізованого вивчення цих елементів обумовлена їхньою фундаментальною роллю у встановленні підстави кримінальної відповідальності, оскільки саме вони надають складу кримінального правопорушення його матеріального та зовнішнього вираження. Об'єкт визначає соціальну сутність діяння, вказуючи, на що посягає злочин, тоді як об'єктивна сторона відображає процес посягання. Тому точне розуміння їхніх понять, видів та обов'язкових ознак є імперативною умовою для правильної кваліфікації та диференціації кримінально-правових норм.

Важливо відзначити, що співвідношення між об'єктом та об'єктивною стороною носить діалектичний характер. Якщо об'єкт є статичною категорією, яка ідентифікує захищений суспільний інтерес, то об'єктивна сторона є динамічною категорією, що описує механізм його порушення. Цей взаємозв'язок є вирішальним для розмежування схожих за зовнішніми ознаками діянь. Наприклад, схожість у діяннях може бути нівельована різницею в об'єкті посягання, що призводить до різних статей КК України [28]. Отже, ці елементи, перебуваючи у системній єдності, забезпечують всебічне охоплення протиправної поведінки як з позиції її соціальної небезпеки (об'єкт), так і з позиції її зовнішнього прояву та заподіяної шкоди (об'єктивна сторона). В українській кримінально-правовій доктрині під об'єктом кримінального

правопорушення розуміють ті суспільні відносини, блага та інтереси, які охороняються законом про кримінальну відповідальність і яким заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди внаслідок вчинення протиправного діяння. Об'єкт є соціальною цінністю, що зазнає посягання, і саме він визначає місце конкретного складу кримінального правопорушення у системі Особливої частини Кримінального кодексу України (КК України) [28].

Об'єкт кримінального правопорушення не є монолітним, а має складну ієрархічну структуру, що дозволяє системно охопити всю сферу суспільних відносин, які підлягають кримінально-правовій охороні. За своєю структурою об'єкт традиційно поділяється на загальний, родовий та безпосередній. Загальний об'єкт охоплює всю сукупність суспільних відносин, що охороняються КК України, відображаючи кінцеву мету кримінального закону. Родовий об'єкт визначає певну групу однорідних і взаємопов'язаних суспільних відносин, на які посягають злочини, і є ключовою основою для систематизації Особливої частини КК України на відповідні розділи. Наприклад, родовий об'єкт формує такі групи, як розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності» або розділ VIII «Кримінальні правопорушення у сфері охорони довкілля» [28].

Ключове значення для кваліфікації має безпосередній об'єкт, який є конкретним суспільним відношенням, що зазнає шкоди в результаті вчинення конкретного кримінального правопорушення. Безпосередній об'єкт може бути основним (тим, заради захисту якого сформовано склад злочину) та додатковим (тим, якому шкода заподіюється паралельно).

Крім того, безпосередній об'єкт злочину є важливим критерієм для визначення суспільної небезпеки діяння та його кваліфікації за відповідною статтею Кримінального кодексу України. Основний безпосередній об'єкт визначає сутність злочину, оскільки саме він є тією цінністю, яка охороняється законом і яка зазнає шкоди внаслідок протиправної поведінки. Додатковий безпосередній об'єкт, у свою чергу, може впливати на кваліфікацію злочину, зокрема при визначенні його кваліфікуючих ознак або обтяжуючих обставин. Наприклад, у випадках вчинення злочинів проти особистості основним об'єктом

є життя чи здоров'я людини, тоді як додатковим можуть бути громадська безпека чи порядок. Таким чином, комплексний підхід до аналізу безпосереднього об'єкта дозволяє більш точно визначати характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, що є необхідним для забезпечення справедливості та правопорядку.

Так, до прикладу, у контексті кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів, як зазначає А. М. Шульга, безпосереднім об'єктом є право суспільства на раціональне використання та охорону земель, що є основою існування і життєдіяльності українського народу [29, с. 110]. Цей поділ дозволяє не лише точно ідентифікувати соціальну значущість протиправного діяння та його місце у кримінально-правовій ієрархії, але й правильно відмежувати склади злочинів між собою. Наприклад, у разі крадіжки (ст. 185 КК України), родовим об'єктом є відносини власності (Розділ VI), а безпосереднім – правомочності власника щодо володіння, користування та розпорядження конкретним майном.

У свою чергу, видатний вчений В. О. Навроцький підкреслював, що саме чітка диференціація цих трьох рівнів об'єкта надає змогу уникнути помилок при тлумаченні кримінального закону та відмежувати злочини за їхньою соціальною спрямованістю, що є найважливішим елементом кримінально-правової кваліфікації [21, с. 114].

Для забезпечення максимальної наочності та розуміння ієрархічної побудови об'єкта кримінального правопорушення, що є критично важливим для коректної систематизації Особливої частини КК України, нижче представлена інфографіка, яка візуалізує взаємозв'язок між загальним, родовим та безпосереднім об'єктами. Розуміння цієї структури дозволяє перейти до аналізу зовнішньої сторони діяння.

На відміну від об'єкта, що відображає соціальну сутність посягання, об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризує його зовнішній прояв – акт суспільно небезпечної і протиправної поведінки.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТА ЗА СВОЄЮ СТРУКТУРОЮ

Рис. 2.1 Класифікація об'єкта за своєю структурою

Об'єктивна сторона є сукупністю ознак, що характеризують зовнішню сторону кримінального правопорушення: діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між ними, а також факультативні ознаки (місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення є ключовим елементом складу злочину, що дозволяє визначити його сутність та межі правового регулювання. Вона охоплює як обов'язкові, так і факультативні ознаки, які в сукупності формують повну картину зовнішнього прояву протиправного діяння. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними. Ці елементи дозволяють встановити факт порушення правових норм та його вплив на суспільні відносини, забезпечуючи можливість правової оцінки діяння.

Факультативні ознаки, такі як місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення правопорушення, хоча й не є обов'язковими для всіх складів

злочинів, відіграють значну роль у кваліфікації діяння та визначенні ступеня його небезпеки. Наприклад, спосіб вчинення злочину може свідчити про особливу жорстокість або хитрість правопорушника, що впливає на оцінку його дій з точки зору суспільної небезпеки. Аналогічно, місце та час можуть бути важливими для визначення специфіки порушення (наприклад, вчинення злочину під час надзвичайного стану чи в особливо охоронюваній зоні).

Причинний зв'язок між діянням і наслідками є фундаментальною ознакою, що дозволяє встановити взаємозалежність між дією чи бездіяльністю особи та шкідливими результатами. Відсутність такого зв'язку виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності за конкретне правопорушення. Водночас його наявність повинна бути доведена з урахуванням об'єктивних даних і юридичних норм.

Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення виступає важливим інструментом для аналізу протиправних дій і їхньої кваліфікації в межах кримінального права. Її дослідження дозволяє забезпечити справедливість і точність правозастосування, сприяючи захисту суспільних інтересів та реалізації принципу верховенства права.

Для кращого розуміння структури об'єктивної сторони доцільно узагальнити її ключові ознаки у візуальній формі. Це дозволяє наочно показати, які елементи є обов'язковими, а які факультативними, а також підкреслити центральну роль діяння у складі кримінального правопорушення.

Центральною та обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є діяння, яке може бути виражене у формі дії або бездіяльності. Ця ознака детально аналізується у доктрині. Наприклад, Т. К. Чумакова досліджує діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 233 КК України (незаконна приватизація), акцентуючи на тому, що діяння у цьому випадку виражається у формі конкретних активних дій, спрямованих на набуття права власності на державне чи комунальне майно з порушенням встановленого законом порядку [30, с. 127]. При цьому, у деяких складах закон вимагає аналізу специфічних форм діяння. Так, Ю. В. Шинкарьов та О. О. Коваленко аналізують поняття

«глорифікація» як форму об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, підкреслюючи, що глорифікація являє собою активну вербальну чи невербальну дію, спрямовану на публічне вихваляння осіб чи подій [31, с. 26]. У свою чергу, І. О. Харь та С. М. Тимченко, досліджуючи склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України (завідомо неправдиве показання), деталізують об'єктивну сторону через призму активних дій суб'єкта, які полягають у наданні неправдивих свідчень, висновків або перекладів [32].

Таблиця 2.2

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення

Елемент	Характеристика
Сутність	Зовнішній прояв суспільно небезпечної і протиправної поведінки
Основні ознаки	- діяння (дія або бездіяльність); - суспільно небезпечні наслідки; - причинний зв'язок між діянням і наслідками; - факультативні ознаки (місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя, засоби)
Центральна ознака	Діяння – обов'язковий елемент, що може бути виражений у формі дії або бездіяльності
Приклади діяння	- незаконна приватизація (активні дії щодо набуття права власності); - завідомо неправдиве показання (надання неправдивих свідчень); - глорифікація (публічне вихваляння осіб чи подій).

Окрім діяння, для так званих матеріальних складів обов'язковими ознаками є суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і наслідками. У випадку формальних складів, навпаки, наслідки виносяться за рамки складу. До прикладу, у контексті кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів, А. М. Шульга підкреслює, що внутрішній зміст об'єктивної сторони таких злочинів часто має складний характер, де шкода може бути як

матеріальною (забруднення, псування), так і потенційною (створення загрози), а причинний зв'язок вимагає ретельного дослідження [29]. Факультативні ознаки об'єктивної сторони (час, місце, спосіб) набувають значення обов'язкових лише тоді, коли вони прямо передбачені диспозицією статті КК України як кваліфікуючі, привілейовані або конструктивні ознаки складу.

Об'єкт та об'єктивна сторона є двома нерозривно пов'язаними, але водночас відмінними елементами складу кримінального правопорушення, які забезпечують його матеріальну основу і дозволяють ідентифікувати соціальну небезпеку діяння. Об'єкт визначає соціальну цінність, що охороняється кримінальним законом (мета захисту), тоді як об'єктивна сторона є зовнішнім актом посягання на цю цінність (механізм заподіяння шкоди). Ця діалектична єдність є ключовою для правильного розуміння сутності будь-якого злочину. Точне встановлення безпосереднього об'єкта, що іноді має складну, багатопланову структуру (основний і додатковий), та обов'язкових ознак об'єктивної сторони, серед яких центральне місце посідає діяння та його специфічні форми (дія чи бездіяльність), є критично важливим для кримінально-правової кваліфікації.

Важливість їхнього системного аналізу полягає у тому, що об'єкт і об'єктивна сторона спільно виконують розмежувальну функцію. Вони дозволяють відокремити кримінально каране діяння від інших правопорушень (адміністративних, цивільних), а також відмежувати різні склади злочинів в межах Особливої частини КК України, які можуть мати схожі зовнішні прояви. Наприклад, відмінність між крадіжкою (таємним викраденням) та шахрайством (обманом) часто зводиться до розмежування способів посягання (об'єктивна сторона), які, хоча й посягають на один родовий об'єкт (власність), мають різні юридичні наслідки. В. О. Навроцький справедливо зауважував, що без чіткого розмежування об'єкта та об'єктивної сторони унеможлиблюється сам процес кваліфікації, оскільки він базується на зіставленні суспільної небезпеки (яка визначається об'єктом) та зовнішнього прояву (об'єктивна сторона) [10, с. 208].

Успішне застосування норм КК України прямо залежить від здатності

правозастосувача ретельно аналізувати всі ознаки об'єкту та об'єктивної сторони, спираючись на доктринальні розробки та приписи чинного законодавства.

Таким чином, об'єкт та об'єктивна сторона утворюють не просто суму елементів, а цілісну систему, яка забезпечує повноту та об'єктивність оцінки діяння. Недоліки чи помилки у визначенні будь-якого з цих елементів (наприклад, неточне встановлення безпосереднього об'єкта або неправильна оцінка причинного зв'язку) неминуче призводять до помилок у кваліфікації. В. Я. Тацій наголошував, що елементи складу злочину, включаючи об'єкт та об'єктивну сторону, є основними складовими частинами, які мають бути встановлені у своїй єдності та взаємозв'язку для формування єдиної підстави кримінальної відповідальності [33, с. 217]. З огляду на те, що багато сучасних кримінальних правопорушень, особливо у сфері економіки та інформаційних технологій, мають складну об'єктивну сторону з потенційними чи віддаленими наслідками, поглиблений аналіз цих елементів залишається актуальною вимогою як для теоретичного, так і для практичного кримінального права.

2.2. Суб'єкт та суб'єктивна сторона кримінального правопорушення

У попередньому підрозділі було детально проаналізовано об'єктивну основу складу кримінального правопорушення, що включає об'єкт посягання та його зовнішнє вираження – об'єктивну сторону. З'ясовано, що ці елементи встановлюють факт вчинення суспільно небезпечного діяння та визначають, яким соціальним цінностям завдано шкоди. Однак, згідно з доктриною кримінального права, яка ґрунтується на принципі вини, жодне суспільно небезпечне діяння не може бути визнане кримінально караним без встановлення внутрішнього ставлення особи до вчиненого та її здатності нести відповідальність. Цей аспект є вирішальним для розмежування нещасного випадку, казусу, чи інших форм об'єктивного вменшення від справжнього кримінального правопорушення, яке завжди має вольову та інтелектуальну

основу.

Саме тому елементи суб'єкт та суб'єктивна сторона формують необхідну психологічну та вольову складову складу, надаючи йому завершеності як єдиній підставі кримінальної відповідальності. Якщо об'єктивні елементи відповідають на питання «що вчинено і на що посягнуто», то суб'єктивні елементи відповідають на питання «хто вчинив і як він до цього ставився».

Суб'єкт злочину є центральною фігурою у кримінально-правовій науці, оскільки саме його поведінка та властивості формують основу для оцінки суспільної небезпеки діяння. Визначення суб'єкта включає аналіз його віку, осудності, а також інших характеристик, які впливають на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Суб'єктивна сторона злочину, у свою чергу, відображає психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків, що проявляється у формах вини – умислу або необережності. Важливо підкреслити, що лише комплексний підхід до аналізу суб'єктивної сторони у взаємозв'язку з об'єктивними елементами складу злочину дозволяє дати повну правову оцінку вчиненому. Зокрема, об'єктивна сторона злочину визначає зовнішні прояви протиправного діяння, а об'єкт злочину – це суспільні відносини, на які спрямоване посягання. Таким чином, тільки всебічне дослідження всіх елементів складу злочину гарантує справедливий підхід до кваліфікації правопорушення та притягнення до відповідальності винної особи.

Функціональне призначення суб'єктивних елементів не обмежується лише констатацією вини. Вони виконують важливу класифікаційну та диференційну функцію. Зокрема, В. О. Навроцький акцентував на тому, що суб'єктивна сторона (мотив, мета, форма вини) є ключовим інструментом для відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, які мають подібну об'єктивну сторону, але відрізняються внутрішнім ставленням особи (наприклад, умисне вбивство від необережного заподіяння смерті) [34, с. 130]. Подібної позиції дотримувався і М. І. Бажанов, який зазначав, що саме ознаки суб'єктивної сторони є визначальними для законодавчої техніки, дозволяючи диференціювати відповідальність і встановлювати кваліфікуючі ознаки, що безпосередньо

впливає на міру покарання [35, с. 30]. Отже, аналіз суб'єктивних елементів переносить фокус з факту заподіяння шкоди на законність та обґрунтованість вменшення провини конкретній особі, що є втіленням принципів справедливості та гуманізму.

Ця необхідність впливає безпосередньо з конституційних засад та базових принципів кримінального права, де головною передумовою настання юридичних наслідків є винна поведінка. Суб'єкт персоніфікує особу, наділену всіма необхідними правовими якостями (вік, осудність), яка є носієм кримінальної відповідальності.

Натомість, суб'єктивна сторона розкриває форму та ступінь її вини (умисел, необережність), мотив та мету, що разом утворює наскрізні аспекти суб'єктивного елементу кримінального правопорушення [36, с. 55]. Таким чином, аналіз суб'єктивних елементів переносить фокус з факту заподіяння шкоди на законність та обґрунтованість вменшення провини конкретній особі.

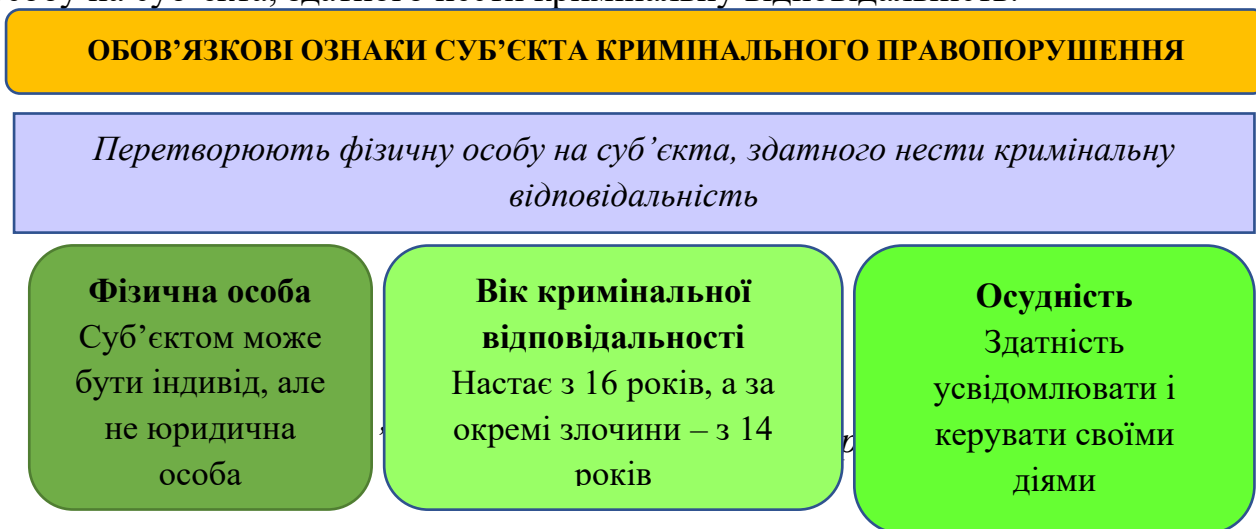
Отже, тоді, як об'єкт та об'єктивна сторона надають кримінальному правопорушенню зовнішнього та матеріального вираження, елементи суб'єкта та суб'єктивна сторона розкривають його внутрішню, особистісну сутність, формуючи психологічне та соціально-правове підґрунтя для притягнення до відповідальності. Аналіз цих елементів має вирішальне значення, оскільки сучасне кримінальне право України ґрунтується на принципі суб'єктивного вменшення, згідно з яким особа може бути притягнута до відповідальності лише за наявності вини. Тому глибоке вивчення ознак суб'єкта як носія кримінальної відповідальності та суб'єктивної сторони як носія вини є необхідним для забезпечення законності та справедливості у правозастосовній діяльності.

Суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка досягла віку, встановленого Кримінальним кодексом України (КК України), і вчинила кримінальне правопорушення. Згідно зі статтею 18 КК України, обов'язковими ознаками суб'єкта є фізична особа, досягнення віку кримінальної відповідальності та осудність [28]. Наявність цих ознак у сукупності перетворює фізичну особу на суб'єкта, здатного нести кримінальну відповідальність. Саме

тому законодавець у Загальній частині КК України чітко окреслює його обов'язкові ознаки, вихід за межі яких унеможлиблює настання кримінальної відповідальності.

В.В. Сенько вказував, що саме сукупність цих ознак відображає соціальну та юридичну зрілість індивіда, яка є необхідною передумовою для усвідомленої, вольової та винної поведінки, що охоплюється кримінальним законом [37, с. 64].

Розгляд необхідних елементів складу кримінального правопорушення неможливий без ґрунтовного дослідження його суб'єкта, тобто матеріально-правового носія відповідальності. Суб'єкт у кримінальному праві є єдиною юридичною особою, якій можуть бути вменшені протиправне діяння та вина, а його характеристики є вихідною точкою для застосування кримінально-правових норм. Законодавець у Загальній частині КК України чітко окреслює три обов'язкові ознаки суб'єкта, наявність яких у сукупності перетворює фізичну особу на суб'єкта, здатного нести кримінальну відповідальність.

Перша і найбільш фундаментальна ознака – фізична особа. Ця ознака виключає можливість визнання суб'єктом юридичної особи, що відповідає класичним засадам вітчизняного кримінального права. Хоча у законодавстві України (Розділ XIV-1 КК України) передбачено заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, вони не є тотожними кримінальній відповідальності фізичних осіб. Наприклад, якщо посадова особа товариства з обмеженою відповідальністю одержала неправомірну вигоду (ст. 368 КК

України), то фізична особа (посадовець) буде притягнута до кримінальної відповідальності з усіма наслідками (судимість, відбування покарання), тоді як юридична особа (ТОВ) може бути піддана лише заходам кримінально-правового характеру, наприклад, штрафу чи конфіскації майна, але не є суб'єктом злочину у класичному розумінні. У цьому контексті Ю. А. Баулін [38] зазначав, що кримінальне право за своєю суттю є правом провини і покарання, яке може бути застосоване лише до конкретного індивіда, здатного переживати провину і нести особисту моральну відповідальність за свій вчинок. Доктрина, зокрема й українська, одностайно підтверджує, що носієм вини і кримінальної відповідальності у класичному розумінні може бути лише індивід.

Друга ознака – вік кримінальної відповідальності. За загальним правилом, встановленим статтею 22 КК України, це 16 років, хоча за вчинення окремих тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень відповідальність настає з 14 років. Цей віковий ценз виступає як законодавча презумпція, яка відображає досягнення особою такого рівня психічного та соціального розвитку, що дозволяє їй усвідомлювати фактичну та соціальну значущість своїх дій. Наприклад, особа, якій виповнилося 15 років і 11 місяців, може бути притягнута до відповідальності за умисне вбивство (ст. 115 КК України) або розбій (ст. 187 КК України), оскільки ці злочини входять до переліку, за який відповідальність настає з 14 років. Водночас, ця ж особа за вчинення шахрайства (ст. 190 КК України) або порушення авторського права (ст. 176 КК України) не буде суб'єктом, оскільки за ці злочини відповідальність настає лише з 16 років. М. І. Бажанов [39, с. 201] вказував, що встановлення чіткого вікового цензу є законодавчою презумпцією, яка відображає досягнення особою такого рівня психічного та соціального розвитку, що дозволяє їй усвідомлювати фактичну та соціальну значущість своїх дій, а В. О. Навроцький [40] додавав, що цей критерій є законодавчо встановленою межею, нижче якої особа вважається нездатною повною мірою керувати своєю поведінкою та адекватно сприймати соціальні заборони, що виключає її вину.

Третя обов'язкова ознака – осудність. Осудність є психічним станом особи,

за якого вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння могла усвідомлювати свої дії (інтелектуальний критерій) і керувати ними (вольовий критерій). Відсутність осудності (неосудність), яка встановлюється судово-психіатричною експертизою на основі як медичного (наявність хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу, недоумства або іншого хворобливого стану психіки), так і юридичного критеріїв, виключає можливість бути суб'єктом кримінального правопорушення. Наприклад, якщо особа, яка страждає на хронічний параноїдальний синдром (медичний критерій), вчинила суспільно небезпечне діяння, але внаслідок цього хворобливого стану не могла усвідомлювати фактичного характеру та суспільної небезпечності своїх дій і не керувала ними (юридичний критерій), вона буде визнана неосудною. У цьому випадку кримінальна відповідальність виключається, а до неї можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Осудність є безпосереднім містком до встановлення вини, оскільки, як зауважував В. Я. Тацій [5, с. 87], лише осудна особа здатна до вільного волевиявлення, і, відповідно, її поведінка може бути предметом кримінально-правової оцінки та вменшення провини.

Окрім загальних ознак, у деяких складах кримінальних правопорушень вимагається наявність спеціального суб'єкта – особи, яка, крім загальних, володіє додатковими, спеціальними ознаками, що мають юридичне значення. Ці ознаки можуть бути пов'язані з правовим статусом, посадою, професією, родинними зв'язками або іншими обставинами. В. В. Комлик у своїх дослідженнях підкреслює, що саме наявність спеціального суб'єкта часто є ключовим елементом, що дозволяє відмежувати службові чи спеціальні злочини від загальнокримінальних, виконуючи важливу кваліфікаційну функцію [41, с. 190].

До прикладу, І. М. Довбань досліджує правовий статус державного службовця як спеціального суб'єкта, наголошуючи, що для кримінальної відповідальності тут важлива не лише посада, а й обсяг наданих владних повноважень та їхнє використання у процесі вчинення правопорушення (наприклад, притягнення до відповідальності за ст. 368 КК України – прийняття

пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди) [42, с. 126].

Н. П. Ферьева аналізує суб'єктні ознаки складу, передбаченого ст. 405 КК України («Погроза або насильство щодо начальника»), де спеціальним суб'єктом є виключно військовослужбовець, а характер його відповідальності визначається його особливим правовим статусом у військовій ієрархії [43, с. 86].

І. В. Скляренко розглядає особливості депутата місцевої ради як суб'єкта кримінального правопорушення, підкреслюючи, що їхній мандат і повноваження можуть створювати передумови для вчинення корупційних чи службових злочинів [44, с. 124].

Є. О. Письменський визначає, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України (Колабораційна діяльність), є спеціальним, оскільки він має бути громадянином України, який діє умисно, співпрацюючи з державою-агресором [45, с. 339].

Вимоги до спеціального суб'єкта завжди прямо передбачені диспозицією відповідної статті Особливої частини КК України і слугують додатковим критерієм диференціації кримінальної відповідальності.

Щодо дослідження суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, то, в науковій літературі її визначають як внутрішню, психічну діяльність особи, яка пов'язана з вчиненням кримінального правопорушення, що розкриває ставлення особи до свого діяння та його суспільно небезпечних наслідків.

Рис 2.2 Ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення

Центральною та обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є вина (умисел або необережність).

Вина як обов'язкова ознака є основним і обов'язковим елементом суб'єктивної сторони, виступаючи як інтелектуально-вольове ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Законодавець чітко розмежовує дві основні форми вини (ст. 23 КК України), кожна з яких має свій інтелектуальний та вольовий зміст.

Дослідження внутрішніх, психічних процесів, що супроводжують вчинення кримінального правопорушення, є ключовим для реалізації принципу винної відповідальності, оскільки кримінальне право карає не за сам факт заподіяння шкоди, а за винне заподіяння.

Зокрема, в працях В. О. Навроцького [26] зазначається, що сутність суб'єктивної сторони полягає не лише в констатації вини, а й у встановленні психофізичної передумови вини – осудності, яка є основою для подальшого аналізу психічного ставлення. Він підкреслював, що саме внутрішній (суб'єктивний) зміст діяння визначає його соціально-правову якість і є необхідним для відмежування злочину від невинного заподіяння шкоди (казусу),

оскільки зовнішній акт (діяння) без внутрішнього ставлення не може бути кримінально караним. У свою чергу, В. Я. Тацій [5, с. 111] розглядав вину як єдиний внутрішній елемент, що виправдовує застосування кримінальної відповідальності та покарання. Він наголошував, що кримінальне право виходить із того, що людина наділена свободою волі і здатністю обирати варіанти поведінки, а вина є лише тоді, коли особа могла і повинна була обрати правомірний варіант, але свідомо чи через недбалість обрала протиправний, що є підставою для вменшення її провини.

Винятковий характер цього елемента полягає в тому, що він є єдиним вираженням принципу суб'єктивного вменшення, закріпленого у статті 2 Кримінального кодексу України [28]. Дослідник Є. Л. Стрельцов слушно зазначав, що саме суб'єктивне ставлення є основною складовою кваліфікації, оскільки воно визначає, чи є діяння злочинним взагалі, і якщо так, то до якої категорії воно належить [46, с. 102].

У кримінальному праві умисел вважається найбільш суспільно небезпечною формою вини, оскільки він передбачає свідоме і вольове ставлення особи до свого діяння та його наслідків, що відображає максимальний ступінь антисоціальної спрямованості. Законодавець детально розрізняє його на два види: прямий та непрямий умисел, що має вирішальне значення для кваліфікації. Прямий умисел (частина 2 статті 24 Кримінального кодексу України) характеризується наявністю двох обов'язкових елементів: інтелектуального – усвідомлення суб'єктом суспільної небезпечності свого діяння та передбачення його суспільно небезпечних наслідків, і вольового – бажання настання цих наслідків. Тут вольовий елемент – бажання – є вирішальним: особа не просто допускає, а прагне до настання кримінально караного результату.

Наприклад, В. І. Потяк [47, с. 196] доводить, що кримінальне правопорушення, передбачене статтею 389-1 КК України (невиконання угоди про примирення) [28], може бути вчинене виключно з прямим умислом, оскільки особа свідомо ігнорує свої зобов'язання, демонструючи цілеспрямоване небажання їх виконувати після затвердження угоди судом. Аналогічно, М.Б.

Головка [48, с. 14] підкреслює, що ознака «завідомо» у складі кримінального правопорушення, передбаченого статтею 384 КК України (завідомо неправдиве показання), прямо вказує на прямий умисел суб'єкта щодо спотворення істини, оскільки особа, достовірно знаючи правду, бажає подати неправдиві свідчення. Інший класичний приклад – це навмисне вбивство (ст. 115 КК України), коли особа А цілеспрямовано і безпосередньо завдає особі Б смертельного удару ножем у серце, маючи бажання настання її смерті.

Непрямий умисел (частина 3 ст. 24 КК України) [28], на відміну від прямого, передбачає, що особа усвідомлювала суспільну небезпечність свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і, хоча не бажала їх настання (наслідки не були головною метою), вона свідомо допускала їх. Вольовий елемент тут виражається у байдужому ставленні або свідомому покладанні на «може пронесе». Такий вид умислу є особливо важливим при аналізі кримінальних правопорушень, де наслідки є непрямим, але прийнятним результатом для досягнення бажаної мети. Наприклад, під час незаконного видобутку бурштину, особа В використовує високотоксичні хімікати для прискорення процесу, усвідомлюючи, що це призведе до незворотного знищення великої площі лісового фонду та загибелі тварин (екоцид), але свідомо допускає ці наслідки, оскільки головною метою є швидке збагачення. У цьому контексті В. С. Березняк та Д. О. Рукіна [49] опосередковано підкреслюють значення непрямого умислу, розглядаючи склад екоциду, де має бути встановлений саме умисел на масове знищення, що вимагає розмежування між свідомим допущенням (непрямий умисел) та легковажним розрахунком (самовпевненістю).

Необережність як друга форма вини є менш небезпечною і включає злочинну самовпевненість та злочинну недбалість. Злочинна самовпевненість (частина 2 ст. 25 КК України) [28] займає проміжне місце між умислом та недбалістю: особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (інтелектуальний елемент), але легковажно розраховувала на їх відвернення (дефектний вольовий елемент). Класичним прикладом є дії

хірурга, який, нехтуючи затвердженим протоколом, проводить складну операцію, будучи впевненим, що зможе впоратися завдяки своєму багаторічному досвіду, хоча об'єктивно існував високий ризик смерті пацієнта, який і настав. Він передбачав можливість смерті, але самовпевнено розраховував, що його майстерність дозволить її уникнути.

Злочинна недбалість (частина 3 ст. 25 КК України) є найбільш віддаленою від умислу формою, де особа не передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити. Тут інтелектуальний елемент відсутній, але присутнє порушення об'єктивного обов'язку діяти уважно й обережно. Це часто стосується професійних злочинів чи злочинів, пов'язаних з порушенням спеціальних правил. Наприклад, сторож, який за обов'язком служби повинен був обходити територію складу кожні дві години для контролю пожежної безпеки, спав на робочому місці. У цей час стався підпал. Він не передбачав пожежі, але якби виконав свої обов'язки (повинен був), то міг би її виявити і запобігти (міг передбачити), що підтверджує його вину у формі недбалості. С. Й. Кравчук [50, с. 178] у контексті аналізу суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб акцентує, що при недбалості важливо встановити, чи мала особа відповідно до свого віку та рівня розвитку реальну можливість передбачити наслідки, що є вирішальним для встановлення її вини.

Окрім вини, суб'єктивна сторона, що є обов'язковим елементом складу, може містити факультативні ознаки: мотив (внутрішнє спонукання) та мета (бажаний результат). Вони називаються факультативними, оскільки не є необхідними для кожного складу кримінального правопорушення, проте, в разі їх включення до диспозиції статті Особливої частини КК України, вони стають обов'язковими для даного конкретного складу і набувають вирішального кваліфікаційного значення. Ці ознаки є критично важливими, оскільки дозволяють розмежувати злочини з об'єктивно схожим діянням, пояснюючи внутрішню спрямованість волі особи.

Мотив визначається як внутрішнє спонукання, яким керується особа при

вчиненні кримінального правопорушення, і відповідає на питання: «Чому» особа вчинила це діяння. Мотив може бути корисливим, хуліганським, помстою, ревнощами, політичним тощо. Наприклад, у складі умисного вбивства (ст. 115 КК України) мотив є факультативною, але при цьому кваліфікуючою ознакою. Якщо особа вчинила вбивство з хуліганських мотивів (відсутність видимого приводу, зухвале порушення громадського порядку), це буде кваліфіковано за частиною другою ст. 115 КК, що передбачає більш суворе покарання. Інший приклад – корисливий мотив, який перетворює просте вбивство на вбивство, вчинене з метою заволодіння майном (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) [28]. Встановлення мотиву є обов'язковим для багатьох службових і економічних злочинів.

Мета – це бажаний результат, якого прагне досягти особа, вчиняючи кримінальне правопорушення, і вона відповідає на питання: «Для чого» або «Навіщо» вчиняється діяння. Мета є обов'язковою ознакою у складах, де кримінальна відповідальність настає вже на стадії готування або замаху, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Класичний приклад – склад шахрайства (ст. 190 КК України), де метою завжди є незаконне заволодіння чужим майном. Якщо діяння об'єктивно схоже (наприклад, обман), але мета полягала не у заволодінні майном (а, скажімо, в отриманні послуги), то шахрайство виключається. Іншим прикладом є бандитизм (ст. 257 КК України), де метою є напад на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян, а також готування до терористичного акту (ст. 258-3 КК України) [28], де мета – вчинення терористичного акту.

В сучасному кримінальному праві В. І. Гута та О. М. Звенигородський [51, с. 139] досліджують психологічний зміст суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель і підкреслюють, що в економічних злочинах ключовим є встановлення корисливого мотиву та конкретної мети (збагачення). Ці елементи дозволяють відмежувати умисне розкрадання коштів через закупівлі (наприклад, ст. 191 КК України) від службової недбалості (ст. 367 КК України) або помилки, оскільки мотив і мета підтверджують спрямованість

волі особи на протиправне отримання вигоди.

Тобто, якщо посадовець свідомо завищив ціну закупівлі з метою отримання відкату (мотив), це свідчить про умисний злочин. Якщо ж він допустив помилку в розрахунках через халатність і без наміру збагатитися, це буде необережна службова діяльність. Таким чином, факультативні ознаки забезпечують точність юридичної кваліфікації та обґрунтованість вменшення провини.

Вивчення суб'єктивної сторони дозволяє встановити ступінь вини та індивідуалізувати відповідальність. У сучасному кримінальному праві акцентується увага на наскрізних аспектах суб'єктивного елементу, які охоплюють не лише класичні форми вини, але й специфічні психічні стани, що впливають на ступінь винуватості.

Ознаки суб'єктивної сторони часто виступають як кваліфікуючі або основними ознаками. Наприклад, злочин, передбачений ст. 384 КК України (завідомо неправдиве показання), вимагає ознаки «завідомо», що, як зазначає В. К. Матвійчук, прямо вказує на прямий умисел суб'єкта щодо спотворення істини. Це робить дію суто умисним діянням і виключає необережність [28].

У складних за структурою правопорушеннях, таких як екоцид (ст. 441 КК України), В. С. Березняк та Д. О. Рукіна наголошують, що для кваліфікації необхідно встановити не просто необережне ставлення до природи, а умисел на масове знищення рослинного або тваринного світу, що є ключем до розмежування екоциду від менш тяжких екологічних злочинів [49].

Особливе значення аналіз суб'єктивної сторони має у випадках кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. С. Й. Кравчук підкреслює, що встановлення інтелектуального та вольового моментів у неповнолітніх ускладнюється їхнім віковим та психічним розвитком, що вимагає більш ретельного дослідження їхнього психічного ставлення до наслідків діяння (наприклад, чи справді неповнолітній усвідомлював тяжкість наслідків своїх дій) [50]. Це безпосередньо впливає на можливість застосування до них кримінальної відповідальності та її обсяг.

Таким чином, аналіз ознак суб'єктивної сторони не просто констатує наявність вини, а й визначає її якісний та кількісний вимір, що безпосередньо впливає на призначення покарання.

Дослідження суб'єкта та суб'єктивної сторони кримінального правопорушення засвідчило, що ці елементи є необхідним компонентом складу, який забезпечує реалізацію принципу суб'єктивного вменшення. Суб'єкт, характеризуючись обов'язковими ознаками фізичної осудної особи, яка досягла встановленого віку (та спеціальними ознаками, де це вимагається), є носієм кримінальної відповідальності. У свою чергу, суб'єктивна сторона, центральним елементом якої є вина (умисел чи необережність), розкриває внутрішнє ставлення особи до діяння. Видатний вчений В. Я. Тацій наголошував, що лише єдність усіх елементів складу, включаючи суб'єкт і суб'єктивну сторону, формує єдину і вичерпну підставу для притягнення до кримінальної відповідальності [5]. Системний аналіз цих двох елементів дозволяє не лише встановити наявність підстави кримінальної відповідальності, але й точно визначити ступінь вини та індивідуалізувати покарання, що є запорукою законності, справедливості та гуманізму у кримінальному судочинстві. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти принципам пропорційності та обґрунтованості, які повинні бути дотримані при визначенні виду та розміру покарання. Важливим аспектом є врахування обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, а також характеристик особи винного, включаючи його соціальний статус, мотиви, мету вчинення злочину та поведінку після його скоєння. Такий підхід забезпечує не лише індивідуалізацію покарання, але й сприяє досягненню його превентивної та виховної мети. Крім того, чітке дотримання принципів верховенства права та прав людини у процесі кримінального провадження є необхідною умовою для забезпечення довіри суспільства до правосуддя. Таким чином, системний підхід до аналізу елементів складу злочину та обрання покарання є базовою передумовою для ефективного функціонування кримінального права в умовах демократичної правової держави.

Підсумовуючи проведену у Розділі 2 характеристику елементів складу

кримінального правопорушення, можемо зробити такі висновки:

1. Склад кримінального правопорушення є єдиною і вичерпною матеріально-правовою підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності, а його структурна цілісність забезпечує реалізацію принципу законності у кримінальному праві. Усі чотири елементи цього складу є взаємопов'язаними, рівнозначними та необхідними для правової оцінки діяння, що підтверджує його системний характер.

2. Дослідження показало, що елементи складу доцільно розмежовувати на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх елементів належать Об'єкт, який визначає, що саме охороняється кримінальним законом (суспільні відносини), і Об'єктивна сторона, яка розкриває зовнішню форму посягання та як воно було вчинене, обов'язково включаючи суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність) та, у матеріальних складах, наслідок і необхідний причинний зв'язок між діянням і цим наслідком.

3. Натомість, внутрішні елементи розкривають сутність особистого ставлення до діяння. Суб'єкт визначає, хто може бути носієм кримінальної відповідальності, вимагаючи обов'язкової наявності ознак фізичної особи, віку кримінальної відповідальності (з 14 або 16 років) та осудності. Суб'єктивна сторона розкриває внутрішнє психічне ставлення особи, відповідаючи на питання: з яким ставленням було вчинено діяння. Її центральним елементом є вина, що проявляється у формі умислу (прямого або непрямого) чи необережності (самовпевненості або недбалості). Встановлення ж мотиву і мети набуває вирішального кваліфікаційного значення у спеціальних складах.

Отже, лише повна, юридично бездоганна та коректна реконструкція всіх чотирьох складових, їхніх обов'язкових та факультативних ознак дозволяє кваліфікувати діяння як кримінальне правопорушення, забезпечуючи тим самим індивідуалізацію відповідальності та справедливе призначення покарання відповідно до ступеня суспільної небезпеки та форми вини суб'єкта. Відсутність хоча б однієї обов'язкової ознаки, чи то віку суб'єкта, чи то причинного зв'язку, чи то вини, виключає наявність складу і, відповідно, кримінальну

відповідальність.

Таким чином, системне дослідження елементів складу кримінального правопорушення несе не лише важливе теоретичне, але й найважливіше практичне значення. Воно слугує незамінним інструментом для правильної кваліфікації діянь у судовій та слідчій практиці, виступаючи основою для прийняття процесуальних рішень.

Коректне встановлення всіх чотирьох елементів (Об'єкт, Об'єктивна сторона, Суб'єкт і Суб'єктивна сторона) є гарантією реалізації конституційного принципу законності та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Саме склад кримінального правопорушення виступає тим юридичним фільтром, що запобігає безпідставному притягненню особи до відповідальності, забезпечуючи, щоб кримінальний закон застосовувався виключно до тих діянь і тих осіб, які відповідають усім ознакам суспільної небезпеки та винності, встановленим Кримінальним кодексом України.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Типові помилки при встановленні складу кримінального правопорушення

Точне встановлення складу кримінального правопорушення є важливою частиною усього процесу кримінально-правової кваліфікації, оскільки лише наявність усіх чотирьох елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони) є єдиною підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Проте, як свідчить аналіз слідчої та судової практики, а також наукова доктрина, правозастосовники регулярно стикаються з типовими помилками, які виникають через неправильне тлумачення або неповне встановлення окремих ознак елементів складу. Некоректне вирішення цих питань призводить до порушення принципу законності та, як наслідок, до судових помилок, виражених у неправильній кваліфікації, що безпосередньо впливає на справедливість покарання.

Однією з найбільш поширених проблемних зон є встановлення ознак об'єктивної сторони, зокрема, причинного зв'язку у матеріальних складах. Помилка часто полягає у змішуванні необхідного причинного зв'язку з випадковим або опосередкованим. Як слушно зазначав В. О. Навроцький [10, с. 238], кримінальне право вимагає встановлення такого зв'язку, коли діяння є необхідною умовою настання наслідку, а не просто однією з обставин, що сприяли його настанню. Типовим прикладом є неправильна кваліфікація неналежного виконання професійних обов'язків, коли наслідки настають не лише внаслідок бездіяльності суб'єкта, а й через дії третіх осіб або природні фактори. У таких випадках, як наголошує доктрина, необхідний глибокий ретроспективний аналіз усіх ланок ланцюга подій, щоб виключити можливість казусу. Інший приклад помилки у сфері бездіяльності стосується кваліфікації

ненадання допомоги (ст. 136 КК України [28]): часто правозастосовники не розмежують обов'язок надання допомоги, що впливає зі службових чи професійних обов'язків, та загальний моральний обов'язок. Якщо особа не має спеціального обов'язку (наприклад, вона не є лікарем чи рятувальником), але її неправомірно кваліфікують за частиною 3 ст. 136 КК України, це є типовою помилкою, що вимагає глибокого аналізу нормативно-правових актів, які визначають коло обов'язків суб'єкта (Положення, Інструкції), щоб підтвердити саме юридичну, а не лише моральну, бездіяльність.

Крім того, хибні висновки часто виникають при встановленні факультативних ознак об'єктивної сторони (місце, час, спосіб, знаряддя). О. О. Маслова [19, с. 51] акцентує увагу на тому, що ці ознаки, хоча й є факультативними, у випадках їх включення до диспозиції статті, стають конструктивними і вимагають чіткої фіксації. Наприклад, неправильне встановлення способу вчинення правопорушення у складах екологічних злочинів (ст. 248 КК України), коли відсутність обов'язкової ознаки «із застосуванням вибухових речовин, отруйних речовин або інших хімічних препаратів» виключає кваліфікований склад, але правозастосовники помилково застосовують його, орієнтуючись лише на тяжкість наслідків. Серйозні проблеми також виникають при кваліфікації формальних складів, де акцент робиться на самому діянні. Ю. В. Шинкарьов [52, с. 25] при аналізі об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України (глорифікація), підкреслює, що правильне визначення форми об'єктивної сторони (глорифікація чи виправдовування) є критичним для застосування норми. Помилка тут полягає у змішуванні різних видів діянь, визначених законом, або у нерозумінні юридичного змісту термінів. Інший приклад типової помилки – це хибне тлумачення ознаки «завідомо незаконні» при кваліфікації злочинів проти правосуддя, зокрема завідомо незаконного затримання (ст. 371 КК України) [28].

Тут правозастосовники іноді не розмежують порушення процесуальних правил, яке може бути підставою для дисциплінарної відповідальності, та повну

незаконність затримання, що є кримінально караним діянням. Це вимагає від органів слідства та суду ґрунтовного аналізу не лише кримінального, а й кримінально-процесуального законодавства, щоб підтвердити повну відсутність законних підстав для обмеження волі особи.

Інша, і чи не найскладніша проблема кваліфікації, пов'язана зі встановленням суб'єктивної сторони, зокрема, правильним розмежуванням форм вини. Найбільша кількість помилок зосереджена на тонкій межі між непрямым умислом (частина 3 ст. 24 КК України [28] – свідоме допущення суспільно небезпечних наслідків) та злочинною самовпевненістю (частина 2 ст. 25 КК – легковажний розрахунок на їх відвернення). Ю. А. Баулін [12, с. 308] неодноразово підкреслював, що це є «вічною проблемою кримінально-правової кваліфікації», оскільки розмежування лежить виключно у площині психологічного аналізу вольового моменту. Ця помилка є типовою у справах про дорожньо-транспортні пригоди з тяжкими наслідками, де суди часто неправильно оцінюють ступінь передбачення та вольового контролю водія. Крім того, поширеними є помилки, пов'язані з неповним встановленням факультативних ознак суб'єктивної сторони: мотиву та мети, коли ці ознаки є обов'язковими для кваліфікованого або основного складу. Нехтування цими ознаками може призвести до необґрунтованої кваліфікації, або ж навпаки, до виключення злочину там, де він був, як, наприклад, при неправильному встановленні мети при кваліфікації шахрайства (ст. 190 КК України).

У площині суб'єкта кримінального правопорушення типові помилки виникають переважно при встановленні ознак спеціального суб'єкта. Хибне тлумачення поняття «службова особа» (наприклад, притягнення до відповідальності за службове кримінальне правопорушення особи, яка виконувала лише технічні або допоміжні функції) призводить до неправильної кваліфікації за розділом XVII КК України. В. В. Комлик [41, с. 191] вказував, що правозастосовна практика часто не враховує повноти функціональних ознак, необхідних для визнання особи службовою.

Типові помилки, що виникають при встановленні складу кримінального

правопорушення, носять системний характер і стосуються всіх чотирьох його елементів, із найбільшою концентрацією на причинному зв'язку (об'єктивна сторона) та розмежуванні форм вини (суб'єктивна сторона). Усунення цих недоліків вимагає, по-перше, уніфікації правозастосовних підходів шляхом детальних та обов'язкових до виконання роз'яснень Верховного Суду. По-друге, необхідне підвищення якості професійної підготовки слідчих та суддів у сфері кримінально-правової доктрини. Лише строге дотримання вимог Кримінального кодексу України та ретельний аналіз усіх ознак складу, з урахуванням наукових напрацювань, є запорукою уникнення кваліфікаційних помилок та забезпечення законності.

3.2. Судова практика щодо тлумачення елементів складу кримінального правопорушення

Оскільки положення Кримінального кодексу України [28] є загальними та абстрактними, ключову роль у забезпеченні єдності правозастосування та усуненні кваліфікаційних помилок відіграє судова практика, насамперед позиції Верховного Суду. Тлумачення елементів складу кримінального правопорушення, що здійснюється вищими судовими інстанціями, стає обов'язковим орієнтиром для судів нижчих ланок, формуючи усталену практику.

Критичним моментом, який часто стає предметом розгляду Верховного Суду, є правильне встановлення причинного зв'язку у матеріальних складах. Судова практика послідовно підтверджує, що для кримінальної відповідальності діяння суб'єкта має бути необхідною умовою настання суспільно небезпечних наслідків. Верховний Суд неодноразово наголошував, що виключенням кримінальної відповідальності є ситуації, коли наслідки настали виключно внаслідок дії третіх сил (наприклад, непереборної сили, грубого порушення потерпілим правил безпеки, що повністю розірвало причинний ланцюг) [53]. Зокрема, у справах про службову недбалість (ст. 367 КК України), практика вимагає довести, що саме неналежне виконання обов'язків, а не інші фактори

(як-от фінансова криза чи організаційні недоліки), безпосередньо призвело до тяжких наслідків.

Як приклад, у рішенні ККС ВС у справі № 754/6557/16-к [13] щодо лікарської помилки було підкреслено, що для притягнення лікаря до відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків (ст. 140 КК України) необхідно встановити, що саме порушення ним медичних стандартів (його дія чи бездіяльність) необхідно і прямо призвело до смерті або тяжких наслідків для пацієнта, а не ускладнення, які неможливо було передбачити, або інші об'єктивні фактори перебігу хвороби. Суд виходить з того, що кримінально караною є лише та бездіяльність, яка була неминуче пов'язана з настанням негативного наслідку, і яка мала бути припинена чи замінена належною дією з боку медичного працівника. Таким чином, судова практика протистоїть спробам кваліфікувати як злочин ті наслідки, які мали місце на тлі об'єктивно несприятливих обставин, що не були створені чи посилені протиправною поведінкою лікаря.

У цьому контексті, В. Я. Тацій [5, с. 326] зазначав, що правильне встановлення причинного зв'язку є суттю об'єктивного вменшення, оскільки воно виключає відповідальність за випадкові наслідки. Казуальний зв'язок існує між будь-якими явищами, проте кримінально-правове значення має лише той зв'язок, який є закономірним і необхідним для даного типу злочинів. Верховний Суд застосовує подібну сувору логіку і у справах про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України). Наприклад, у справі про обвал конструкцій на будівництві, суди зобов'язані довести, що саме конкретне порушення відповідальною особою будівельних норм (наприклад, використання неякісних матеріалів чи відсутність страхувальних систем), а не, приміром, груба і непередбачувана необережність самого потерпілого працівника, стало прямою і вирішальною причиною травмування чи смерті. Якщо діяння потерпілого розриває причинний ланцюг, встановлений судом, відповідальність суб'єкта за матеріальний склад виключається.

Вимога доводити прямий та необхідний причинний зв'язок є ключовим захисним механізмом, який запобігає необґрунтованому покладенню кримінальної відповідальності. Судова практика, роз'яснюючи ці положення, забезпечує, щоб об'єктивна сторона була встановлена не на основі припущень чи абстрактної небезпеки, а на основі конкретного ланцюга подій, де діяння суб'єкта виступає як визначальний чинник. Це особливо важливо у контексті злочинів-бездіяльності, де часто складно довести, що саме виконання певного обов'язку гарантовано запобігло б настанню наслідку, оскільки, як неодноразово вказував ККС ВС, за відсутністю такої гарантованості (тобто прямої необхідності), причинний зв'язок вважається недоведеним.

Також судова практика активно тлумачить такі факультативні ознаки об'єктивної сторони, як спосіб вчинення правопорушення, особливо у складах, де вони мають кваліфікуюче значення. Наприклад, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [54] детально роз'яснено зміст понять «проникнення» та «зберігання», що є ключовими для кваліфікації крадіжки (ст. 185 КК України) чи розбою (ст. 187 КК України). Суд уточнив, що проникнення означає не лише фізичне потрапляння, а й здійснення певних дій, спрямованих на вилучення майна з метою незаконного заволодіння, навіть без повного входження до приміщення. Наприклад, якщо особа, не заходячи у вікно будинку, використовує гачок чи інший інструмент, щоб витягти цінні речі, це розцінюється як проникнення. С. Сорока [55, с. 214] при аналізі розбою (ст. 187 КК України) вказує на те, що судова практика має однозначно тлумачити застосування «наси́льства» як способу дії, оскільки межа між розбоєм та грабежем із застосуванням насильства є надзвичайно тонкою.

Найбільшу увагу судова практика приділяє тлумаченню форми вини через її вирішальне значення для кваліфікації. У справах, пов'язаних з умисними тілесними ушкодженнями, Верховний Суд неодноразово розмежовував прямий та непрямий умисел, а також злочинну самовпевненість. Наприклад, на відміну від наукової доктрини, судова практика часто виходить з того, що про непрямий

умисел може свідчити свідоме ставлення винного до можливості настання суспільно небезпечних наслідків, навіть якщо він не бажав їх настання, але свідомо допустив це. У Постановах щодо дорожньо-транспортних пригод [56] суди детально роз'яснюють відмінності між злочинною самовпевненістю (коли особа легковажно розраховує на відвернення наслідків, наприклад, водій перевищує швидкість, сподіваючись на свої навички гальмування) та злочинною недбалістю (коли особа не передбачала, але мала і могла передбачити наслідки).

Що стосується факультативних ознак суб'єктивної сторони, то судова практика, особливо у сфері боротьби з корупційними та економічними злочинами, чітко закріпила обов'язковість встановлення корисливого мотиву та мети у всіх тих складах кримінальних правопорушень, де це передбачено диспозицією (наприклад, ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди», ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»). Встановлення цієї пари ознак (мотив – внутрішнє спонукання, мета – бажаний результат) є вирішальним для розмежування умисного злочину від необережності чи дисциплінарного проступку [28].

Встановлення корисливої мети дозволяє чітко відмежувати зловживання владою (ст. 364 КК України), яке часто мотивоване користю, від перевищення влади (ст. 365 КК України), яке може мати іншу мету (наприклад, неправомірне прискорення виконання доручення чи хибно зрозумілі інтереси служби), або від службової недбалості (ст. 367 КК України), яка завжди є необережним злочином. Наприклад, якщо посадова особа органу місцевого самоврядування свідомо і всупереч інтересам служби видає дозвіл на незаконне будівництво, маючи мету одержати неправомірну вигоду (корисливий мотив), то це буде кваліфіковано за ст. 368 КК України [28]. Якщо ж вона видала цей дозвіл, маючи на меті лише «прискорення бюрократичних процедур» без корисливого мотиву, це, за умови тяжких наслідків, може бути кваліфіковано за ст. 364 КК України (зловживання), якщо діяння призвело до тяжких наслідків. Ю. А. Баулін [33, с. 294] підкреслював, що суб'єктивна сторона, зокрема мотив і

мета, є «психологічним фільтром», який не дозволяє ототожнювати об'єктивно схожі діяння.

У судовій практиці Касаційний кримінальний суд неодноразово переглядав вироки, де не був доведений корисливий мотив. Так, у справах про привласнення майна (ст. 191 КК України), ВС вимагає довести, що умисел був сформований саме на безповоротне, незаконне заволодіння чужим майном. Якщо було встановлено, що особа тимчасово використала майно підприємства без дозволу, але мала намір його повернути, хоча й з порушенням (що є іншим складом), це виключає склад за ст. 191 КК України. Ця позиція підтримується і С. Я. Лиховою [57, с. 185], яка у своєму дослідженні складу перевищення влади працівником правоохоронного органу, зазначає, що судова практика має однозначно підтверджувати саме вихід за межі наданих повноважень, що й відрізняє цей склад від зловживання, при якому дії вчиняються у межах повноважень, але всупереч інтересам служби.

Крім того, існує вимога чіткого встановлення мети у складах, де кримінальна відповідальність настає вже на стадії готування, наприклад, готування до вчинення терористичного акту (ст. 258-3 КК України). Тут В. О. Навроцький [15, с. 18] наголошує на необхідності доведення конкретної терористичної мети (вплив на прийняття рішень органами влади, залякування населення тощо), оскільки без цієї ознаки дії з виготовлення зброї чи вибухівки мають бути кваліфіковані за іншими, менш тяжкими статтями. Судова практика послідовно підтверджує, що недоведеність мети переводить склад із категорії умисних злочинів проти громадської безпеки в інші, менш тяжкі сфери, що підтверджує вирішальну роль факультативних ознак у кваліфікації.

Особливе місце в судовій практиці посідає тлумачення ознак спеціального суб'єкта, необхідного для кваліфікації службових та військових злочинів. Верховний Суд неодноразово роз'яснював поняття «службова особа», що є ключовим для Розділу XVII КК України. Практика свідчить, що службовою визнається особа, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади чи займає постійне чи тимчасове становище, пов'язане з виконанням

організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Суд акцентує, що для визнання особи службовою вирішальними є не її назва посади, а характер функцій, які вона фактично виконує [58]. Ця позиція допомагає уникнути помилок, коли до відповідальності за службові злочини притягуються особи, які виконують виключно технічні функції. Наприклад, рішенням ВС було визнано, що касир або комірник, який не має повноважень розпоряджатися майном чи приймати управлінські рішення, не є службовою особою, а отже, не може бути суб'єктом, наприклад, привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України). В. В. Комлик [59] підкреслював, що судове тлумачення має бути максимально точним, оскільки розширене тлумачення поняття «службова особа» може призвести до необґрунтованого посилення відповідальності для осіб, які не є носіями владних чи управлінських функцій.

Отже, судова практика, сформована Верховним Судом, відіграє роль важливого уніфікуючого та коригуючого механізму у процесі кваліфікації, деталізуючи абстрактні норми закону. Вона забезпечує єдність тлумачення критично важливих ознак – від причинного зв'язку та способу вчинення (Об'єктивна сторона) до форм вини та ознак спеціального суб'єкта. Це тлумачення є обов'язковим орієнтиром для правозастосовників і є необхідним елементом для усунення типових помилок, зазначених у підрозділі 3.1.

Таким чином, судова практика є динамічною частиною системи кримінально-правової кваліфікації, що постійно адаптує норми до реалій суспільного життя. Вона слугує важливим інструментом для забезпечення єдності правозастосування та конкретизації загальних положень кримінального законодавства. Завдяки аналізу судових рішень можна виявити тенденції у тлумаченні тих чи інших норм, а також оцінити ефективність їх застосування в контексті сучасних викликів. Особливу роль у цьому процесі відіграють постанови Верховного Суду, які формують обов'язкові для нижчих судів правові позиції, спрямовані на усунення суперечностей у правозастосуванні. Водночас, судова практика не є статичною — вона змінюється відповідно до нових

соціальних, економічних та правових умов. Це вимагає від суддів високого рівня професійної компетентності, здатності до гнучкого мислення та врахування принципу верховенства права при вирішенні конкретних справ.

3.3. Шляхи вдосконалення кримінального законодавства України у сфері визначення складу кримінального правопорушення

Кримінальне законодавство, як основа правової держави, має відповідати вимогам юридичної визначеності, недвозначності та системності. Однак, попри загальне визнання чотирьох елементів складу кримінального правопорушення (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) як єдиної підстави кримінальної відповідальності, їх нормативне закріплення та тлумачення в окремих випадках містить прогалини та колізії. Це особливо відчутно у процесі кваліфікації складних, багатоелементних або нових видів кримінальних правопорушень. Наявні недоліки створюють ґрунт для правозастосовчих помилок на всіх рівнях, що ставить під загрозу реалізацію принципів законності та індивідуалізації відповідальності.

Фундаментальна проблема сучасної кримінально-правової доктрини та практики України полягає у недостатній уніфікованості підходів до тлумачення ключових категорій, як-от «причинний зв'язок», «форми вини» та «службова особа». Ці терміни, будучи основою складу, є водночас джерелом найбільших кваліфікаційних розбіжностей між слідчими органами, прокуратурою та судами. Навіть детальні роз'яснення Верховного Суду, хоча й є важливим кроком, не завжди можуть повністю компенсувати відсутність чіткої, кодифікованої моделі у самому законі. Така ситуація вимагає від законодавця активних дій, спрямованих не на механічне збільшення кількості статей, а на якісне підвищення точності та системності вже існуючих норм.

Відтак, удосконалення чинного Кримінального кодексу України є необхідним кроком для мінімізації судового розсуду та забезпечення передбачуваності правових наслідків. Запропоновані шляхи модернізації мають

бути спрямовані на технічну досконалість диспозицій статей, кодифікацію усталених судових доктрин та уточнення спірних термінів. Головна мета полягає у тому, щоб забезпечити правозастосовників максимально точним і вичерпним інструментарієм для юридичної оцінки діяння, виходячи з єдності матеріально-правових вимог до кожного з елементів складу.

Успішна імплементація норм кримінального права безпосередньо залежить від точності та недвозначності законодавчих формулювань, що стосуються елементів складу кримінального правопорушення. З огляду на типові помилки кваліфікації та динаміку судової практики, виявлені у попередніх підрозділах, виникає об'єктивна потреба у внесенні системних змін до Кримінального кодексу України [28] з метою підвищення юридичної визначеності та забезпечення єдності правозастосування.

По-перше, удосконалення потребує законодавче закріплення критеріїв встановлення причинного зв'язку у матеріальних складах (об'єктивна сторона). Як слушно зауважував В. О. Навроцький [15], відсутність чітких законодавчих моделей для вирішення складних казуїстичних ситуацій, де діють множинні фактори, призводить до суб'єктивізму у судових рішеннях. З метою мінімізації помилок доцільно розглянути можливість імплементації в роз'яснювальні постанови Верховного Суду або в окремий нормативний акт положень про теорію необхідної умови (*conditio sine qua non*), але з обов'язковим її обмеженням критерієм безпосередності та типовості для даного виду діянь. Це дозволить чітко відмежувати випадковий зв'язок, що виключає кримінальну відповідальність, від необхідного, що є її основою. Крім того, необхідно уніфікувати підходи до опису об'єктивної сторони у так званих складах-рубках (формальних складах), забезпечуючи, як пропонує О. О. Маслова [60, с. 112], чітке закріплення факультативних ознак, які є конструктивними, безпосередньо у диспозиції статті, а не через розмиті посилання.

По-друге, найважливішим завданням є забезпечення більшої юридичної визначеності ознак суб'єктивної сторони, зокрема, розмежування непрямого умислу та злочинної самовпевненості (частини 3 ст. 24 і частина 2 ст. 25 КК

України). Практика демонструє, що внутрішній, вольовий елемент – свідоме допущення vs. легковажний розрахунок на відвернення – є вкрай складним для доведення. Рекомендується внести зміни до статей 24–25 КК України, акцентуючи увагу на свідомому ставленні до високої ймовірності настання наслідків як універсальному когнітивному критерію для умислу. Це дозволить правозастосовникам більш обґрунтовано кваліфікувати діяння. Що стосується факультативних ознак, необхідно посилити законодавчі вимоги до опису мотиву та мети, де вони є обов’язковими, щоб уникнути їх довільного тлумачення, як, наприклад, чітко закріпити зміст корисливого мотиву для цілей кваліфікації у Розділі XVII КК України [28].

Ця проблематика набуває особливої гостроти у справах, пов’язаних із заподіянням шкоди здоров’ю чи життю, де наслідки настають у результаті дій, які самі по собі не є метою винного, але створюють високий ризик. Наприклад, умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень, яке несподівано призвело до смерті потерпілого через індивідуальні особливості організму. Суд має точно визначити, чи винний свідомо допускав можливість смерті (непрямий умисел на смерть), чи він легковажно розраховував на відвернення цього наслідку (злочинна самовпевненість). С. Сорока [55] справедливо зауважує, що ця межа часто стирається, перетворюючи юридичний аналіз на суб’єктивне припущення, замість об’єктивного виведення волі з обставин діяння (наприклад, знаряддя злочину, місце удару, інтенсивність дії).

Окремого законодавчого втручання вимагає уточнення змісту корисливого мотиву та корисливої мети. Хоча ці ознаки є обов’язковими для великої кількості злочинів проти власності та службової діяльності, їх визначення відсутнє в Загальній частині КК України, що змушує практику оперувати доктринальними тлумаченнями. Як зазначав М. І. Бажанов [39, с. 191], корисливі мотиви повинні бути чітко відмежовані від інших, наприклад, від мотиву помсти чи іншої особистої зацікавленості, яка може не мати майнового характеру. Юридична невизначеність у цій сфері призводить до невірної кваліфікації у випадках, коли службова особа діє з мотивів кар’єризму чи бажання приховати попередні

порушення, а її дії помилково трактуються як корисливі.

У зв'язку з цим, пропонується доповнити розділ про вину в Загальній частині КК України нормативними орієнтирами для встановлення вольового елементу. Ці орієнтири мають включати критерії оцінки, що ґрунтуються на об'єктивних факторах: характер і спосіб вчинення діяння (наприклад, використання особливо небезпечних знарядь), об'єкт, на який спрямовано діяння (життєво важливі органи), а також ступінь порушення правил безпеки. Такий підхід допоможе перейти від суто психологічної реконструкції внутрішнього стану особи до об'єктивізованого юридичного встановлення вини, що підвищить доказовість та забезпечить принцип *in dubio pro reo* (сумнів тлумачиться на користь обвинуваченого) при розмежуванні умислу та необережності.

По-третє, удосконалення вимагає законодавче тлумачення ознак спеціального суб'єкта. Зважаючи на проблеми, пов'язані з визначенням «службової особи», які аналізував В. В. Комлик [59], доцільно здійснити перегляд примітки до статті 364 КК України. Необхідно більш чітко та вичерпно розмежувати організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції від суто технічних, закріпивши, що до спеціальних суб'єктів належать лише ті, хто має право приймати юридично значущі рішення або розпоряджатися майном. Це особливо актуально у зв'язку з необхідністю запобігання безпідставному притягненню до відповідальності працівників приватного сектору, які виконують допоміжні функції.

Одним із головних практичних недоліків чинної редакції є її надмірна широта, що дозволяє слідчим органам розширювально тлумачити поняття службових функцій. Наприклад, у судовій практиці виникали прецеденти, коли до відповідальності за службові злочини намагалися притягнути бухгалтерів, які виконували виключно облікові функції, або спеціалістів відділів кадрів, чий повноваження не передбачали прийняття рішень, які б мали юридичне значення для третіх осіб або суспільних інтересів. Така практика суперечить принципу індивідуалізації відповідальності та створює ризики корупційного тиску на осіб, які не є носіями владних чи управлінських повноважень.

Для вирішення цієї проблеми наукова спільнота, зокрема В. В. Комлик [59], наполягає на необхідності імплементації в кримінальний закон чіткого переліку критеріїв, які вимагають, щоб функція службової особи була пов'язана не просто з управлінням, а саме з реалізацією публічної влади або з виконанням повноважень, які за своєю суттю є владно-розпорядчими (наприклад, видача дозволів, ліцензій, накладення санкцій). Наприклад, доцільно законодавчо закріпити, що адміністративно-господарські функції включають лише розпорядження матеріальними та фінансовими ресурсами, а не просте ведення обліку. А організаційно-розпорядчі функції мають обов'язково включати право приймати рішення, обов'язкові для виконання підлеглими або іншими суб'єктами.

Таким чином, уточнення термінології спеціального суб'єкта є стратегічно важливим напрямом реформування. Чітке визначення критеріїв, що відмежовують службову особу від технічного працівника, не лише забезпечить відповідність законодавства принципу законності (стаття 3 КК України), але й підвищить якість досудового розслідування та усуне можливості для необґрунтованої кваліфікації. Усунення юридичної невизначеності у цій сфері є критично важливим для гарантування конституційних прав громадян і забезпечення справедливого застосування антикорупційного законодавства.

У цьому контексті особливу увагу слід приділити розробці чітких критеріїв для визначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема детального опису дій або бездіяльності, які становлять суспільну небезпеку. Важливим аспектом є також уточнення поняття причинного зв'язку між діянням та наслідками, що дозволить уникнути неоднозначності у кваліфікації злочинів. Крім того, необхідно вдосконалити підходи до визначення суб'єктивної сторони, зокрема форми вини, враховуючи сучасні виклики у сфері кримінальної юстиції. Значущим кроком стане розширення тлумачення спеціального суб'єкта злочину, що сприятиме більш точному встановленню його характеристик у конкретних складах правопорушень. Усі ці заходи мають бути реалізовані з урахуванням принципів правової визначеності, пропорційності та справедливості, що

забезпечить підвищення ефективності кримінального законодавства та відповідність його норм сучасним суспільним потребам.

Підсумовуючи проведений у третьому розділі аналіз проблем кваліфікації та вдосконалення законодавства, можна зробити висновок, що наявні в кримінально-правовій доктрині та правозастосовній практиці недоліки носять системний характер і стосуються кожного з чотирьох елементів складу кримінального правопорушення. Найбільша концентрація проблем, що призводить до кваліфікаційних помилок, спостерігається у сфері встановлення причинного зв'язку у матеріальних складах Об'єктивної сторони, де суди часто стикаються з розмежуванням необхідного зв'язку від випадкового (*casus*), а також у сфері розмежування тонких граней форм вини Суб'єктивної сторони, зокрема непрямого умислу та злочинної самовпевненості.

Ключову роль в уніфікації цих підходів відіграє судова практика, яка, в особі Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (ККС ВС), виступає коригуючим та роз'яснювальним механізмом. Суди послідовно вимагають встановлення прямого та необхідного причинного зв'язку у злочинах-наслідках, особливо у складних випадках, як-от лікарські помилки (ст. 140 КК України) чи службова недбалість (ст. 367 КК України), де діяння суб'єкта має бути доведено як безпосередня умова настання тяжких наслідків. Паралельно судова практика забезпечує чітке тлумачення конструктивних факультативних ознак Об'єктивної сторони, наприклад, поняття «проникнення» (ст. 185 КК України), що є критичним для розмежування основних та кваліфікованих складів злочинів проти власності.

Водночас, судова практика приділяє значну увагу вимозі чіткого встановлення корисливого мотиву та мети у службових та економічних злочинах (Розділ XVII КК України), оскільки ці ознаки є вирішальними для відмежування умисних злочинів (наприклад, зловживання владою) від інших видів правопорушень. У сфері спеціального суб'єкта суди, з огляду на необхідність дотримання принципу законності, змушені звужувати занадто широке законодавче тлумачення поняття «службова особа», вимагаючи від суб'єкта

наявності реальних організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень.

Проте, незважаючи на зусилля судових інстанцій, виявлені недоліки у сфері встановлення складу кримінального правопорушення вимагають не лише правозастосовного, але й законодавчого втручання. Для усунення юридичної невизначеності насамперед необхідна кодифікація критеріїв причинного зв'язку в Загальній частині КК України, де, за рекомендаціями В. О. Навроцького, слід імплементувати положення про теорію необхідної умови (*conditio sine qua non*), але з обов'язковим її обмеженням критерієм безпосередності та типовості для даного виду діянь.

Окремого законодавчого регулювання вимагає і сфера Суб'єктивної сторони. Зважаючи на труднощі розмежування непрямого умислу та злочинної самовпевненості, які, як зазначає С. Сорока, часто залежать від суб'єктивної реконструкції внутрішнього стану особи, необхідно внести зміни до статей 24–25 КК України. Рекомендується акцентувати увагу на об'єктивізованих критеріях оцінки вольового елементу, ґрунтуючись на високій ймовірності настання наслідків, яка виводиться із характеру та способу вчинення діяння (наприклад, використання особливо небезпечних знарядь), а також законодавчо закріпити зміст корисливого мотиву для цілей кваліфікації у Розділі XVII КК України.

Крім того, критично важливим є уточнення ознак спеціального суб'єкта шляхом перегляду примітки до статті 364 КК України. Як обґрунтовує В. В. Комлик, необхідно чітко розмежувати владно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції від суто технічних, закріпивши, що до спеціальних суб'єктів належать лише ті, хто має право приймати юридично значущі рішення або розпоряджатися майном. Це запобіжить необґрунтованому посиленню відповідальності та забезпечить коректне застосування антикорупційного законодавства.

Таким чином, удосконалення кримінального законодавства у сфері складу кримінального правопорушення має бути спрямоване на підвищення його

технічної досконалості та юридичної визначеності. Пропозиції щодо кодифікації критеріїв причинного зв'язку, уточнення ознак вини та спеціального суб'єкта є необхідними заходами, які сприятимуть уніфікації судової практики, усуненню типових кваліфікаційних помилок та, відповідно, зміцненню засад законності та справедливості у кримінально-правовій сфері.

ВИСНОВКИ

Проведена кваліфікаційна робота присвячена комплексному аналізу складу кримінального правопорушення та характеристики його елементів. На підставі виконаного дослідження досягнуто поставленої мети, здійснено сформовані завдання та сформульовано такі висновки, які ґрунтуються на комплексному дослідженні теоретико-правових засад, змісту елементів та аналізі проблем правозастосування у сфері визначення складу кримінального правопорушення.

З'ясовано, що склад кримінального правопорушення є єдиною і необхідною підставою кримінальної відповідальності, виконуючи роль ідеальної законодавчої моделі, що дозволяє відмежувати кримінально каране діяння від іншого правомірного чи некримінального правопорушення. При цьому підкреслено, що чітке розуміння та законодавче закріплення чотирьох елементів складу (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) визнано фундаментальною вимогою принципу законності та юридичної визначеності.

Проведений детальний аналіз кожного елемента складу виявив, що найбільші кваліфікаційні труднощі виникають не у сфері загального визначення Об'єкта, а саме у точному встановленні причинного зв'язку у матеріальних складах (об'єктивна сторона) та у розмежуванні форм вини (суб'єктивна сторона). Проаналізовано, що судова практика, в особі Касаційного кримінального суду Верховного Суду, змушена постійно коригувати цю невизначеність, вимагаючи встановлення прямої та необхідної каузальності у складних випадках і ретельного доведення корисливого мотиву та мети у службових злочинах. Таким чином, встановлено, що судова практика фактично виконує функцію деталізації абстрактних законодавчих норм, проте це не вирішує першопричини – недосконалості самого закону.

З огляду на типові помилки кваліфікації та динаміку судової практики, визнано наявність об'єктивної потреби у внесенні системних змін до Кримінального кодексу України. Ці зміни мають бути спрямовані на підвищення

його технічної досконалості. Зокрема, обґрунтовано, що удосконалення потребує законодавче закріплення критеріїв встановлення причинного зв'язку. Як слушно зауважував В. О. Навроцький, відсутність чітких законодавчих моделей для вирішення складних казуїстичних ситуацій призводить до суб'єктивізму. З метою мінімізації помилок запропоновано розглянути можливість імплементації в Загальну частину КК України положень про теорію необхідної умови (*conditio sine qua non*), але з обов'язковим її обмеженням критерієм безпосередності та типовості для даного виду діянь.

Найважливішим завданням встановлено забезпечення більшої юридичної визначеності ознак суб'єктивної сторони, зокрема, розмежування непрямого умислу та злочинної самовпевненості (частини 3 ст. 24 і частина 2 ст. 25 КК України). Практика демонструє, що внутрішній, вольовий елемент є вкрай складним для доведення. У зв'язку з цим рекомендовано внести зміни до статей 24–25 КК України, акцентуючи увагу на об'єктивізованих критеріях оцінки вольового елементу, що ґрунтуються на свідомому ставленні до високої ймовірності настання наслідків, виведеної із характеру вчиненого діяння. Щодо факультативних ознак, визнано необхідним посилити законодавчі вимоги до опису мотиву та мети, як-от чітко закріпити зміст корисливого мотиву для цілей кваліфікації у Розділі XVII КК України.

Далі, обґрунтовано, що удосконалення вимагає законодавче тлумачення ознак спеціального суб'єкта. Зважаючи на проблеми, пов'язані з визначенням «службової особи», які аналізував В. В. Комлик, доцільно здійснити перегляд примітки до статті 364 КК України. Встановлено необхідність більш чітко та вичерпно розмежувати організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції від суто технічних, закріпивши, що до спеціальних суб'єктів належать лише ті, хто має право приймати юридично значущі рішення або розпоряджатися майном. Цей крок визнано критично важливим для запобігання безпідставному притягненню до відповідальності та гарантування прав громадян.

Проаналізовано, що одним із додаткових шляхів підвищення точності

кваліфікації має стати впровадження інституту кримінально-правового стандарту або «кодіфікація» усталених судових доктрин у формі розширених дефініцій у Загальній частині КК України. Такий підхід дозволить уникнути надмірного використання оціночних понять, які зараз змушені тлумачити суди, та підвищить передбачуваність закону. Наприклад, доцільно доповнити КК України окремими нормами, що роз'яснюють зміст «тяжких наслідків» або «великого розміру шкоди» для конкретних груп злочинів, виходячи з економічних, соціальних та фізичних критеріїв.

Крім того, встановлено, що для забезпечення єдності правозастосування у сфері Об'єктивної сторони також необхідна уніфікація підходів до опису так званих складів-рубок (формальних складів), які не вимагають настання наслідків. Як пропонує О. О. Маслова, необхідно забезпечити чітке закріплення факультативних ознак (час, місце, обстановка), які є конструктивними для цих складів, безпосередньо у диспозиції статті, а не через розмиті посилання. Таке детальне нормування мінімізує ризик необґрунтованої криміналізації діянь, які, хоча й схожі за об'єктивними ознаками, але не становлять суспільної небезпеки у конкретній обстановці.

Нарешті, констатовано, що реформування кримінального законодавства має супроводжуватися розробкою чітких методичних рекомендацій для слідчих та прокурорів, які б імплементували нові законодавчі стандарти та роз'яснення Верховного Суду. Підкреслено, що без належної освітньої та методологічної підтримки правозастосовців навіть найдосконаліший закон не зможе повністю усунути суб'єктивізм та кваліфікаційні помилки.

Таким чином, зроблено висновок, що удосконалення кримінального законодавства у сфері складу кримінального правопорушення є не просто технічною необхідністю, а стратегічним кроком до зміцнення засад законності та справедливості у правовій системі України. Чіткіші законодавчі формулювання зменшать судовий розсуд, мінімізують можливість суб'єктивного тлумачення і, як наслідок, забезпечать встановлення єдиної та справедливої правозастосовної практики.

Реалізація запропонованих змін забезпечить підвищення якості кримінального закону. Чіткіші законодавчі формулювання зменшать судовий розсуд, мінімізують можливість суб'єктивного тлумачення і, як наслідок, сприятимуть встановленню єдиної та справедливої правозастосовної практики. Загалом, удосконалення кримінального законодавства у сфері складу кримінального правопорушення є не просто технічною необхідністю, а стратегічним кроком до зміцнення засад законності та справедливості у правовій системі України, що є критично важливим для її європейської інтеграції та забезпечення прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Терпелюк Є. В. Суб'єктивне ставлення особи до об'єктивних ознак кримінального правопорушення та його кримінально-правове значення: автореф. дис. ... д.філософ. : 081 Право. Право. 2022. 38 с.
2. Тацій В. Я. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 416 с.
3. Сташис В. В. Проблеми відповідальності за злочини проти особи в сучасних умовах. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1(1). С. 9–15.
4. Костенко О. М. Принцип законності у кримінальному праві України: філософсько-правовий вимір. *Право України*. 2020. № 6. С. 41–50.
5. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві. Харків: Юрінком Інтер, 1994. 216 с.
6. Кальман О. В. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері господарської діяльності. Харків: Право, 2007. 304 с.
7. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інші джерела кримінального права: проблеми співвідношення. Київ: Атіка, 2008. 480 с.
8. Борисов В. І. Кримінальне право України: Загальна частина: Навчальний посібник. Харків: Право, 2015. 416 с.
9. Матишевський П. С. Кримінально-правова охорона соціалістичної власності. Київ: Вища школа, 1972. 208 с.
10. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
11. Шакун В. І. Сучасний погляд на вивчення кримінально-виконавчого права. *Право України*. 2018. № 12. С. 295–297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_12_25
12. Баулін Ю. А. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Харків: Право, 2007. 416 с.
13. Савченко А. В. Злочин: ознаки, поняття, види. Київ: Атіка, 2006. 184

с.

14. Пушкар О. А. Особливості складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2023. Т. 34(73), № 3. С. 230–235. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2023_34\(73\)_3_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2023_34(73)_3_43)

15. Навроцький В. О. Загальні, спеціальні та казуїстичні склади кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. *Право України*. 2022. № 11. С. 12–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2022_11_4

16. Бандурка О. М. Кримінальне право України: Загальна частина. Харків: Основа, 2011. 416 с.

17. Грішаєв А. В. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 19–25.

18. Голіна В. В. Кримінологічна профілактика: поняття та зміст. Харків: Право, 2008. 320 с.

19. Маслова О. О. Взаємозв'язок та відмінності факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2021. № 2. С. 45–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2021_2_8.

20. Корабель М. Г. Правові аспекти факультативної ознаки об'єктивної сторони складу кримінального та адміністративного правопору. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2023. Вип. 38. С. 48–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_pravo_2023_38_8

21. Навроцький В. О. Специфіка принципів кримінально-правової кваліфікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 112–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_10_23

22. Беньківський В. О. Характеристика причинного зв'язку складу злочину (кримінальне правопорушення) як важливий елемент протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 46–52. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2020_3_11

23. Тацій В. Я. Проблеми кримінальної відповідальності та її співвідношення з виною. *Вісник кримінального судочинства*. 2005. № 1. С. 5–16.

24. Фріс О. Ф. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Право, 2017. 384 с.

25. Баулін О. В., Дзюрбель А. Д., Карпов Н. С. Слідчі помилки: поняття і зміст. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 207-213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_1-2_35

26. Навроцький В. О. Наскрізнi та відособлені поняття кримінального права України. *Право України*. 2020. № 2. С. 81–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_2_8

27. Бажанов М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 416 с.

28. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

29. Шульга А. М. Особливості внутрішнього змісту об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. Вип. 45. С. 108–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2020_45_25.

30. Чумакова Т. К. Діяння як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – незаконної приватизації державного, комунального майна: теоретичний та практичний аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. Вип. 51. С. 125–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2021_51_27.

31. Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 Кримінального кодексу України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету*

імені Г. С. Сковороди. «Право». 2022. Вип. 36. С. 23–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2022_36_5.

32. Харь І. О., Тимченко С. М. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України стосовно свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста. *Приватне та публічне право*. 2023. № 4. С. 50–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpulaw_2023_4_10.

33. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник для студ. вищих навч. закл. / Ю. В. Баулін [та ін.] ; ред. В. В. Сташис, В. Я. Тацій. 3-є вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.

34. Навроцький В. О. Кримінально-правові норми і статті кримінального закону, які використовуються при кваліфікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 11. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_11_28

35. Пономарьов О. О. Суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 333 КК України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 8. С. 29–32.

36. Гута В. І. Суб'єктний склад кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2022. Вип. 55. С. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2022_55_14

37. Сенько В. В. Аналіз складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 Кримінального кодексу України. *Екологічне право*. 2022. Вип. 3–4. С. 63–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eklprukr_2022_3-4_15

38. Баулін Ю. В. Обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Вип. 1. С. 132–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2014_1_11

39. Бажанов М. І.; Баулін Ю. В.; Борисов В. І.; Гавриш С. Б.; Кривоченко Л. М.; Бажанов М. І. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / М. І. Бажанов [та ін.] ; ред. М. І. Бажанов [та ін.] ; МОН України. 2-вид., перероб. та доп. К. : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

40. Навроцький В. О. Кримінально-правові норми і статті кримінального закону, які використовуються при кваліфікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 11. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_11_28

41. Комлик В. В. Роль складу правопорушення при застосуванні галузевої юридичної відповідальності. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 26. С. 189–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2017_26_28

42. Довбань І. М. Державний службовець як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. Вип. 45. С. 125–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2020_45_29.

43. Ферьева Н. П. Зміст та характеристика суб'єктних ознак складу кримінального правопорушення «погроза або насильство щодо начальника» (стаття 405 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. Вип. 50. С. 84–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2021_50_20.

44. Склярєнко І. В. Депутат місцевої ради як суб'єкт кримінального правопорушення. *Наукові записки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2022. Вип. 13. С. 122–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnp_2022_13_26.

45. Письменський Є. О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 86(4). С. 335–343. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86\(4\)_53](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2024_86(4)_53).

46. Стрельцов Є. Л. Суб'єктивне ставлення як основна складова кваліфікації кримінальних правопорушень. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 99–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2020_22_14.

47. Потяк В. І. Суб'єктивна сторона невиконання угоди (договору) про

примирення як елемент складу кримінального правопорушення. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2018. Вип. 47. С. 189–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2018_47_21.

48. Берднік І. В., Головка М. Б. Функціональні особливості людини як складник оперативно-розшукової характеристики кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 88. С. 11–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2020_88_4

49. Березняк В. С., Рукіна Д. О. Проблематика міжнародно-національного закріплення дефініції «екоцид» із урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу такого кримінального правопорушення: доктрина та практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 183–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2024_1_27.

50. Кравчук С. Й. Суб'єктивні ознаки кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 176–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NUL_2021_4_28.

51. Гута В. І., Звенигородський О. М. Психологічний зміст суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 19. С. 134–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub_2021_19_20.

52. Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. Правова характеристика поняття «глорифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 Кримінального кодексу України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2022. Вип. 36. С. 23–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2022_36_5.

53. Постанова ОП ККС ВС у справі № 554/5090/16-к (провадження № 51-1878кмо20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938>.

54. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Верховного суду України від 06.11.2009 р. № 10. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>

55. Сорока С. Спірні питання суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2022. Т. 9. № 1. С. 212–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2022_9_1_34

56. Деякі питання ведення обліку дорожньо-транспортних пригод: Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 22.05.2019 р. № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/424-2019-%D0%BF#Text>.

57. Лихова С. Я., Команецька В. В. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу: кримінально-правова характеристика складу правопорушення та особливості кваліфікації. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2022. № 2. С. 183–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2022_2_27

58. Про судову практику у справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : *Постанова Пленуму Верховного Суду України*. № 5 від 10.06.2022.

59. Комлик, В. В. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення у сфері службової діяльності. Львів: Юридична література. 2018.

60. Маслова О. О. Щодо значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2022_2_23